

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ
на тему:
СУСПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ
МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО (1865-1944)

студента IV курсу, групи СОІ-41
спеціальності 014.03 Середня
освіта (Історія)

Маньків Миколи Ярославовича
Керівник:

Пилипів Ігор Васильович
доктор історичних наук, професор
Рецензент:

Єгрешій Олег Ігорович
кандидат історичних наук, доцент
Національна «задовільно»
Університетська шкала: _ 51 бал
Оцінка ECTS: _____ « Д _ » _____

Члени комісії: __Королько А.З._____

Галицька Т.В.

Марущенко О.В. _

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Становлення митрополита Андрея Шептицького, як єпископа, митрополита та суспільного діяча	
1.1. Історіографія суспільної діяльності митрополита Андрея Шептицького.....	7
1.2. Формування особистості Андрея Шептицького	11
Висновки до I розділу	14
РОЗДІЛ II. Громадська діяльність Андрея Шептицького	
2.1. Митрополит Андрей Шептицький – політик, громадський діяч, меценат	17
2.2. Економічна діяльність митрополита.....	24
2.3. Національно-державницькі погляди митрополита Андрея Шептицького.....	30
Висновки до II розділу	33
РОЗДІЛ III. Меценат науки, освіти та мистецтва	
3.1. А. Шептицький у розвитку вищої освіти для українців	35
3.2. Митрополит Андрей та українське мистецтво	40
3.3. Наукова праця митрополита Кир Андрея Шептицького	51
Висновки до III розділу.....	52
РОЗДІЛ IV. Методичний розділ.....	54
Загальні висновки	60
Список використаних джерел	61
Додатки.....	65

ВСТУП

Актуальність теми. Відновлення повноцінної духовності народу України та його давніх традицій безперечно пов'язане з нормалізацією релігійного життя. Релігія та церква з давніх часів відігравали значну роль у житті українського народу. Головним обов'язком Церкви є душпастирська діяльність, проте авторитет Церкви у суспільстві був вагомим для всіх царин життя як окремого індивіда, так і всього суспільства загалом. До того ж, Церкві була відведена значна ідеологічно-культурна роль, врешті-решт важко розбудувати Українську державність без певного духовно – гуманітарного фундаменту, тому що разом з цим має існувати відповідний механізм громадських моральних стереотипів, перебудова державних і суспільних структур.

«Народ, який втратив свою державність, мусів знаходити піддержку в Церкві, яка самотня давала йому не тільки моральну силу видержати чужий асиміляційний натиск, але також давала змогу робити поступ в стремлінні до незалежності!» - писав А.Шептицький.

Митрополит Андрей граф Шептицький перейде до історії українського народу не тільки як один з найвидатніших ієрархів протягом тисячолітньої його історії, а також як один із найбільших богословів, діячів культури та промоторів розвитку української культури і науки. Його понад 45-літня архієрейська діяльність, у тому числі один рік як єпископа Станиславівської єпархії, а відтак на пості Львівського архієпископа і Галицького митрополита понад 44 роки, — позначилась на всіх ділянках українського культурного життя в найширшому значенні того слова та на полі науки. Він досконало розумів велику відповідальність свого поста перед народом, перед майбутніми поколіннями, і про це неодноразово говорить у своїх посланнях і пастирських листах.

Народ, який втратив свою державність, мусив знаходити підтримку в Церкві, що єдина давала йому не тільки моральну силу витримати чужий асиміляційний натиск, але також давала змогу робити поступ у стремлінні до

незалежності. Своїм далекосяжним поглядом митрополит А. Шептицький ясно бачив ті справи, і в тому напрямі йшла його невтомна праця, а особливо його праця на користь українського суспільства, сприяння української освіти, науки та мистецтва.

Андрей Шептицький – один із найбільших видатних постатей України XIX-XX століття. Це ім'я є символом ідеї й чину мільйонів українців, які обрали безкомпромісний шлях боротьби замість рабського існування в кайданах чужих імперій. Митрополита з легкістю можна назвати винятковим політичним діячем, філантропом, людиною, яка розвивала українську культуру. Він відзначався високими моральними цінностями й шляхетністю, завдяки яким отримав славу праведної людини. Ми нині твердо переконані, що Андрей Шептицький і тисячі його побратимів по духу змінили хід історії Української Держави. Таких історичних постатей небагато у будь-якого народу.

Андрей Шептицький – це символ не тільки Західної, а усієї України. Ворожа пропаганда намагалася всіляко очорнити ім'я і діяльність митрополита. Про нього написано уже багато книг та статей, опубліковано і його праці, які і в наш час державотворення мають важливе значення.

Митрополиту судилося стати видатною постаттю. Його ім'ям тепер називають державні та громадські заклади, вулиці населених пунктів. Його теоретична спадщина детально досліджується науковцями. Гасла проголошені Андреем Шептицьким є важливими і в сьогоденній час, особливо коли український народ продовжує боротьбу за свою незалежність проти агресії росії. Хто ж такий Андрей Шептицький, чому постать митрополита в історії українського народу і його культури займає особливе місце? Щоб дати відповідь на це питання, потрібно вивчати, аналізувати, досліджувати, тому й актуальність теми не викликає сумніву.

У сучасному суспільстві взаємодія між державою та церквою спричиняє використання її чималого досвіду для вдосконалення духовності української нації як в державотворчому процесі, так і у творенні самої нації. Перечислені фактори зумовлюють актуальність цієї роботи.

Об'єктом бакалаврської роботи є постать Андрея Шептицького як відомого релігійного, громадсько-політичного діяча, мецената та патріота української державності XX ст. в контексті вивчення цієї постаті на уроках історії в ЗЗСО.

Предметом бакалаврської роботи виступає суспільна та культурна діяльність митрополита Андрея Шептицького, а також можливості використання матеріалу про релігійного діяча під час освітнього процесу з історії в ЗЗСО.

Метою бакалаврської роботи є дослідження внеску митрополита А.Шептицького в суспільне життя українців Галичини в першій половині XX ст., можливостей вивчення цієї постаті на уроках історії в ЗЗСО.

Згідно мети поставлені такі **завдання**:

- дослідити шлях Андрея Шептицького, як релігійної особи;
- розкрити діяльність Андрея Шептицького у таких сферах як церква, освіта, наука, культура та громадсько-політичне життя;
- спробувати оцінити роботу Андрея Шептицького в царинах освіти і культури;
- об'єктивно проаналізувати політичну орієнтацію Андрея Шептицького;
- висвітлити головні моменти у церковній діяльності митрополита.
- проаналізувати можливості використання постаті митрополита з метою формування ключових компетентностей учнів на уроках історії в ЗЗСО.

Хронологічні межі бакалаврської роботи – це кінець XIX перша половина XX ст. Нижньою межею є 1865р - рік народження митрополита А. Шептицького. Верхньою межею є 1944 р.- рік смерті митрополита.

Територіальними межами бакалаврської роботи є західноукраїнські землі, тобто територія, де перебував Шептицький, будучи митрополитом Галицьким та архієпископом Львівським.

Методологічне підґрунтя дипломної роботи складають методологічні принципи та різноманітні методи дослідження. Автор намагався дотримувати принципів історизму, об'єктивності, всебічності наукового дослідження. Методами дослідження є біографічний, структурно-хронологічний, історичний, аналіз історичних процесів і явищ.

Наукова новизна бакалаврської роботи полягає в тому, що автор зробив спробу проаналізувати життєвий шлях, релігійно-церковну, суспільно-політичну, громадсько-культурну та просвітницьку діяльність Андрея Шептицького як патріота, очільника Української греко-католицької церкви, ідеолога та громадсько-політичного діяча, що боровся за самостійність Української держави.

Практичне значення бакалаврської роботи – опрацьований та систематизований матеріал може бути використаний під час підготування до семінарських занять з історії, а також під час підготування виступу на конференції.

Структура бакалаврської роботи складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Історіографія дослідження особи митрополита Андрея Шептицького досить обширна. Ще за життя про нього було написано багато публікацій як наукового так і публіцистичного характеру. В період радянського окупаційного режиму та ліквідації і переслідування греко-католицького духовенства про митрополита А. Шептицького писалися брехливі компроментуючі публікації на замовлення комуністичної влади так званими псевдо науковцями.

РОЗДІЛ I. Становлення митрополита Андрея Шептицького, як релігійного та суспільного діяча

1.1 Історіографія суспільної діяльності митрополита А.Шептицького

Сучасна українська історіографія все більше приділяє уваги дослідженню церкви, зокрема і греко-католицької. Протягом останніх років, саме, завдяки поступовому подоланню ідеологічних бар'єрів, відмові від колишніх упереджених методологічних підходів та вільному доступу до раніше засекречених джерел, у вітчизняних гуманітарних дисциплінах — історії, релігієзнавстві та інших — активно переосмислюються звичні уявлення про релігію та церкву, а також їхній вплив на духовно-культурний розвиток України. З'явилося багато індивідуальних і колективних наукових праць та дисертаційних досліджень, у яких на основі значної джерельної бази досліджено історію та особливості українських християнських Церков, їхній зв'язок із духовно-культурним розвитком України в минулому і сучасними етнокультурними процесами.

Одним із визначних церковнослужителів, якого не оминула увага істориків, є митрополит Андрей Шептицький. Видатний діяч Української Греко Католицької Церкви кінця XIX століття – першої половини XX століття, який займав особливе місце в українському національно-культурному відродженні. Видатна релігійна фігура того періоду, він відіграв важливу роль у зростанні національної свідомості українського народу. Внесок митрополита неможливо переоцінити. Він доклався до розвитку освіти, науки та культури українців. Хоча його діяльність була зосереджена переважно в Західній Україні, вона мала великий вплив на всі українські землі.

Саме складний життєвий шлях митрополита, його активна церковно-релігійна, а також суспільно-громадська та політична діяльність безперечно привертають до себе увагу багатьох сучасних істориків. Вже починаючи з другої половини 1990-х років в Україні видаються документальні збірники, у

яких вперше було опубліковано церковно-релігійну та громадсько-політичну діяльність Андрея Шептицького за період 1899-1944 роки. Проте писати про нього надзвичайно складно, адже ще при його житті антикатолицька, прокомуністична, а впершу чергу польська шовіністична преса шельмувала його ім'я як тільки могла. Понад сорок років панування на наших землях тоталітарної більшовицької системи аж ніяк не сприяло об'єктивному висвітленню діяльності його особи.

Митрополит Андрей Шептицький, насправду, людина колосальної популярності і величезного авторитету, адже усіма своїми християнськими діями завжди був разом із своїм народом і жив тільки для нього. Здається, що насправді це дійсно людина вибрана Богом, і відчувається та особлива його значущість і велич. Однак, досліджуючи цю постать, більше пізнаючи її, розуміємо, що насправді він звичайна людина, яка робила великі речі. Ми здатні досягнути його мудрості, вагомий внесок, перейняти його життєвий досвід і той духовний спадок як найдорогоцінніший скарб.

Ім'я Андрея Шептицького вважається символом не тільки української Церкви, а також символом духовного життя нації та національного єднання українського народу. Його справедливо вважають одним із найвпливовіших духовних лідерів українського народу. Праця і подвиг його життя будуть предметом роздумів для наступних поколінь та епох. Кількома словами не можна окреслити значущість та велич постаті того, хто всього себе віддав для інших. Окрім наукової, суспільної, меценатської діяльності, вражає розмах душпасторської праці владики, його жертовність та глибоко духовне життя [5]. Кожен свідомий українець має розуміти, що ця незвичайна постать в українській історії – незмінний приклад для наслідування. Адже заповіді Андрея Шептицького – вчення щирої віри, любові до ближнього свого, усвідомленого християнства та патріотизму – вічні заповіді майбутнім поколінням.

Свідомий та обдуманий шлях митрополита Андрея Шептицького – це служіння Богові та людям. Але він розумів, що здатен на більше, і в час змін,

і невпевненості, безперервних випробувань, які довелося пережити нашій нації. Андрея Шептицького без жодного сумніву називають духовним Батьком і Провідником української нації. На його долю випав нелегкий терниистий звивистий шлях, але він пройшов його благословенний та смиренний, з великою любов'ю та повагою до свого народу, усвідомлюючи відповідальність перед його теперішнім та майбутнім.

Найбільше прихилиють до святоюрського владики його особисті риси: він був надзвичайно доступний і тактовний з людьми, у спілкуванні з його боку не відчувалося жодного намагання вивищити себе над іншими, він мав завжди відчинені двері для кожного. Одного разу письменника Василя Стефаника друзі запитали, чому він, приїжджаючи до Львова, щоразу насамперед їде на Святоюрську гору до митрополита Андрея, - і той відповів, що любить дивитися на посріблену сивиною голову, котра думає про всіх. [38]

П.Мелень спробував написати коротку біографію митрополита Андрея Шептицького. Проаналізувавши найважливіші моменти на життєвому шляху та в діяльності галицького митрополита, автор відзначив, що Іван Франко був захоплений плідною діяльністю та культурною роботою Шептицького. Він разом з Михайлом Павликом неодноразово бували в митрополита у наукових справах. Спосіб життя митрополита здивував їх обох. Жив як аскет: невелика кімната, непоказний одяг: вовняна чорна ряса, звичайний чорний ремінь, чотки зберігав за поясом або тримав у руках, вживав скромні страви. Автор вважає, що Шептицького “завжди турбувало майбутнє українського народу. В міру своїх можливостей владика намагався якось перешкодити денаціоналізації нашої інтелігенції” [31].

Також, з праць вітчизняних науковців звертаємо увагу на праці вченого з Івано-Франківська професора Ярослава Юрійовича Заборовського. У 1995 році він опублікував книгу “Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві та народові (1865-1944 рр.)”. У своїй праці автор лаконічно описав основні періоди життя та діяльності митрополита Андрея Шептицького, проаналізував його бачення на певні речі. Праця Ярослава

Юрійовича починається зі слів з якими важко не погодитися. Він пише, що такі славетні особистості, як Андрей Шептицький, немов високі гори, засніжені верхів'я яких можна побачити з великої відстані, бо не приховують ці вершини ані дерева, ані пагорби на поверхні землі. Без жодного сумніву Андрей Шептицький заслужив звання славетної постаті, оскільки немає практично жодної ділянки громадського та політичного життя на території Галичини ХХ століття, де ми б не побачили значний внесок митрополита, створений завдяки його праці та прагненню до розвитку. Схожих діячів, як церковних, так і світських, важко знайти у всій українській історії. Рівнею Шептицькому можуть бути наприклад митрополит Вініамін Рутський з Києва (XVIII століття). Знаходимо рівних митрополиту і серед князів, до прикладу Володимир Великий та Данило Галицький. Зважаючи на це, Андрея Шептицького називають «Князем Церкви», що на думку Заборовського є досить влучним історичним терміном [23].

Береславський Микола у своїй праці «З історії Української-Греко Католицької Церкви», описуючи різноманітну діяльність Шептицького, виділив ставлення митрополита до розвитку української культури - збирання пам'яток давнини, допомога українським митцям, створення гімназій тощо. Владика Андрей, - на думку дослідника, - був великим гуманістом, завжди готовим прийти на допомогу бідним та нужденним, митрополит виступав за політику соціальної справедливості. Підтвердженням цьому є його слова і діла. [8]

За роки незалежності нашої держави з'явилося чимало праць, присвячених безпосередньо митрополиту Андрею Шептицькому. Зокрема, його життєпису та діяльності присвячено кілька десятків праць монографічного й колективного характеру, а також збірників документів і матеріалів. Серед них можна відзначити дослідження А. Кравчука та інших. [33]

Митрополит насправді стає найбільшою особистістю, яку родина Шептицьких дає українському народові. Андрей Шептицький був не лише

головним провідником Української Церкви майже 50 років, але й одним із найшанованіших авторитетів серед українців у найважчі часи української історії.

Андрей Шептицький увійшов в історію творення української держави як видатна особистість, що здатна на самопожертву, на обмеження своїх власних потреб і на труднощі заради блага свого краю та українського народу. Ще на посаді Станиславського єпископа він чітко визначив завдання і пріоритети для українського народу. У пастирському посланні до вірних під назвою "Християнська робота", датоване другим серпня 1899 року Шептицький звернувся до вчителів з настановами, які стосувалися виховання свідомих та патріотичних молодих людей, які мали б працювати та розвиватися на користь Батьківщини. Він писав, що слід звертати їхнє бажання та прагнення на те, що зробить народ багатшим та сильнішим. Він настановляв привчати молодих дітей любові до своєї землі, праці на ній. Майбутні покоління мали, на його думку, вдосконалювати торгівлю та промисел, бо без них суспільство слабе; суспільство, у якому торгівлею займаються чужинці, є убогим. [29]

В незалежній Україні дослідження діяльності митрополита набуло широкого характеру. Було видано велику кількість збірників документів про життя та діяльність А. Шептицького. Серед них слід відзначити збірники документів «Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали (1899 – 1944)». у кількох томах, виданих при сприянні працівників Центрального історичного архіву України у місті Львові [1; 2]. Багато цікавого джерельного матеріалу знаходимо в збірниках документів «Митрополит Андрей Шептицький: документи і матеріали», виданих за редакцією А.Кравчука та Я.Заборовського [3; 4].

Про особистість митрополита написано сотні наукових монографій та статей, захищено десятки дисертацій. С.Баран ще у 1947 р. видав у діаспорі монографію про життя митрополита [5]. А.Великий в монографії «З літопису християнської України» зробив історіографічний опис праць про А.Шептицького [12]. Історіографічні дослідження продовжив В.Великочий

[13]. Про сіспільно-політичну діяльність Греко-католицької церкви та особисто про митрополита А.Шептицького писали І. Пилипів [32], В. Марчук [30], О. Красівський [27], В. Ленчик [29,], М. Вегеш [11], С.Гнот [19] та інші.

Вклад митрополита А.Шептицького в розвиток української освіти, науки та культури досліджували В.Волошин [15], М.Гайковський [16], С. Гнот [19], О.Кравченко [26], Л.Цегельський [35,], М.Титко [33], О.Щербяк [36] та інші.

1.2. Формування особистості Андрея Шептицького

Майбутній митрополит, яскрава постать в українській історії, народився 29 липня 1865 року в селі Прилбичі на Яворивщині біля Львова. Батько, граф Іван Шептицький, походив із давнього українського роду графів Шептицьких, з якого у XVIII ст. вийшли відомі церковні діячі: Львівські єпископи Варлаам, Атанасій і Лев та Перемиський єпископ Атанасій Молодший. [38] Мати, Софія, була з родини Фредрів. [Додаток А] На хрещенні йому дали ім'я Роман Марія Олександр. Митрополит був третьою дитиною в сім'ї Шептицьких. Хлопець народився зі слабким здоров'ям і протягом життя він часто хворів. Не раз батьки думали, що син скоро помре та прощалися з ним, у той час як священник проводив відповідний обряд над дитиною, готуючи його зустріти Бога. Проте Роман кожен раз одужував [23, с. 58]. Напевно у Всевишнього були інші плани щодо життя цієї найвеличнішої людини, вчинками якої завжди керувала любов та правда. Роман Марія Олександр, на думку багатьох дослідників його життя і діяльності, вже з самого початку відзначався великою побожністю, що теж було наслідком сімейного виховання.

Як вважає один із дослідників життя і діяльності митрополита Андрея Шептицького Василь Лаба, рід Шептицьких був одним із найстаровинніших на Україні і брав свій початок, про що свідчать старовинні грамоти, ще в XIII ст. [28, с. 3].

З раннього дитинства Роман чув польську мову, адже в родині Шептицьких розмовляли тільки нею, хоч батько пам'ятав про своє українське коріння, про славних предків, серед яких було дуже багато громадських діячів та духовних осіб, пам'ятав історію та народні традиції.

Родинна атмосфера, серйозність вдачі та подорожі з батьками вже в молодості ширили його світогляд і скріплювали його замилювання до науки.

Після здачі іспитів відвідував він монастир в Уневі та митрополичу палату, яку збудували його славні предки і де переховувались пам'ятки по Шептицьких (Варлаам, Атаназій, Лев Шептицькі).

У часі правничих студій, окрім обов'язкових предметів з права, молодий граф Шептицький слухав ще богословські предмети та славістику. Уже в часі студій права в Бресляві (Вроцлав) заснував Товариство Гозія і давав для членів того товариства відчити, у тому числі і про Берестейську Унію. Його цікавила історія народу і Церкви, дз яких колись належали його предки.

У 1888 році одержав ступінь доктора права в Краківському університеті. Ке. однак, його не задовольнило. Він далі студіював правничі дисципліни в Кракові, ж відтак переїхав до Мюнхену і тут далі студіював право (1887-89). Згодом якийсь час студіював у Відні філософію, математику і філологію.

У 1887 році молодий граф Шептицький вибрався з Галичини в підросійську Україну. У Києві він познайомився з проф. Володимиром Антоновичем, який прийняв його дуже ввічливо показував історичні пам'ятки Києва і на згадку подарував йому свою книжку п. н «Историческія песни малорускаго народ а съ объясненіями Вл. Антоновича и М Драгоманова» зі своїм автографом [5, с.37].

З Києва молодий Шептицький поїхав до Москви, де познайомився з філософом Володимиром Соловйовим. Ця подорож розширила його науковий світогляд та скріпила розуміння повернутись до рідного коріння-українського народу.

Уже по вступі до монастиря (28.V.1888) оо. Василян у Добромилі майбутній митрополит був висланий на богословські студії до Кракова, де він

студіював філософію і богословію : завершив ці студії двома докторатами — філософії і богословії [7, с. 87].

Всебічна підготовка, з якою Андрей граф Шептицький, нащадок давнього українського боярського роду, вступив у священство та архієрейство, дає нам ясний образ, як цей муж Божого Провидіння буде цінувати вагу науки для народу. Кир Андрей розумів, як мало хто з нашого суспільства, вагу науки як бази, на якій має розвинутися не тільки ціле духове і культурне життя народу, а також його матеріальний добробут. Простежуючи діяльність Митрополита, бачимо, що справа науки та розвитку культури завжди була одним із моторів його діяльності, поза чисто душпастирською працею, яка, звісно, мусить бути першим завданням кожного пастиря-ієрарха.

Як глибоко розумів цю справу Владика кир Андрей, видно хоч би з того, що він уклав дві молитви, які мають стосунок до науки. Одна з них — це молитва «Про Божу мудрість», у якій один святець і аскет просить про Мудрість з неба. Він молиться так: «Дай мені (Боже) мудрість мого стану, щоб я усе сповняв, чого бажаєш, дай мені мудрість моїх обов'язків... дай мені мудрість нашого східного обряду, його придержуватися, його відновляти й розвивати... дай мені мудрість церковної історії та богословії, дай мені мудрість, що мені й моєму народові найбільше недостає. дай мені мудрість правдивого вдоволення, правдивого щастя» [1, с. 186] .

Друга молитва, яку уклав Слуга Божий Кир Андрей, — це «Молитва за український народ». Наведу з цієї натхненої молитви бодай деякі частини. Кир Андрей молиться так: «Пішли українському народові святих, великих своїх слуг, щоб прикладом і словом були його мудрими провідниками у всіх царинах народного, суспільного і громадського життя... Провідникам нашого народу дай світло Твоєї премудре; - ти з неба, дай йому численне і добре святе духовенство! Заопікуйся його молоддю щоб не тратила ласки святого хрещення, щоб одержувала в родині і школі основи християнського виховання і виходила на пожиточних синів свого народу... Благослови також

дочасне добро нашого народу. Дай йому волю, щоб міг вільно розвивати свої природні, Тобою дані сили... Благослови його працю на всіх ділянках науки, мистецтва й добробуту та благослови всіх і все, щоб наш народ, живучи мирно та щасливо, міг добре Тобі служити, а з Твоєю поміччю одержати вічну Батьківщину». Обидві ці молитви такі глибокі за змістом і з такою печаттю святості їх автора, що відразу відчуваємо: так могли писати тільки великі Учителі Церкви — як Святий Василій, Святий Іван Золотоустий чи інші великі Отці Церкви [1, с. 198]

Висновки до I розділу

Мабуть, жоден відомий меценат не удостоївся такого високого визнання як глава Української греко-католицької церкви митрополит Андрей Шептицький. Направду, це одна з найвеличніших і найсвітліших постатей нашої історії, духовний провідник нації, який усе своє життя присвятив служінню Україні та її народові. Митрополит по праву належить до Велетнів духу, великих Подвижників віри, це «український Мойсей», який був провідником народу в часи лихоліття та випробовування.

Звичайно, що вирішальне значення для формування його світогляду, становлення священнослужителя мало походження, освіта та виховання, зустрічі з відомими і знаковими в його житті людьми а також родинне середовище. Багато відомостей про митрополита ми дізнаємося із спогадів його матері, які вона виклала на аркушах своєї книги «Молодість і покликання о. Романа Шептицького». Це одне з найважливіших документальних джерел до його біографії. Вони приковують увагу читача від найперших речень аж до кінцевого опису Служби Божої, яку він відправив вересневого ранку 1892 року.

В дитинстві Андрей Шептицький вирізнявся сумірною вдачею, великою любов'ю до молитви, яку він ніколи не опускав. Початкову освіту Роман, майбутній митрополит Греко-католицької церкви, здобув удома. Пізніше розпочав навчання в гімназії Св.Анни в місті Кракові, на правничих студіях в університеті, у Вроцлаві здобув науковий ступінь доктора права.

Господь щедро обдарував Андрея Шептицького, заклавши значний духовно-освітній фундамент його життя.

Майбутній митрополит, здобувши чудову освіту, маючи перспективу світської кар'єри, вибрав шлях священника-монаха, відмовившись від слави та матеріального благополуччя. Лише велика і справжня любов до Бога могли зробити у його житті такий характерний і вирішальний вибір.

Андрей Шептицький — видатний політичний діяч свого часу. Незважаючи на те, що виховувався у спольщеній сім'ї, він стояв на чітких українсько-національних позиціях.

РОЗДІЛ II. Громадська діяльність Андрея Шептицького

2.1 Митрополит Андрей Шептицький – політик, громадський діяч, меценат

Митрополит Греко-католицької церкви, Андрей Шептицький, є однією з ключових постатей української історії першої половини XX століття. Його вплив на духовне та національно-політичне життя українського народу того часу, процеси кристалізації національної свідомості, а також на сферу практичної політики важко переоцінити. Життєвий шлях митрополита привертає постійну увагу істориків, проте ще зарано говорити про його повне та всебічне висвітлення. Однією з дискусійних проблем в історіографії залишається формування національно-політичних і релігійних поглядів майбутнього митрополита [16, с. 44].

Вивченню життя та діяльності митрополита присвячено чимало як вітчизняних так зарубіжних праць. В основному вони стосуються його церковної та громадської діяльності. Суспільно-політична діяльність митрополита є недостатньо дослідженою. Так, деякі аспекти церковно-політичної діяльності митрополита розглядалися **Лабою В., Івасів Р., Цегельським Л., Сергійчуком В, Біласом Я.**

Андрей Шептицький прагнув реформувати різні сторони життя українського народу. Він увів живу українську мову в церковне богослужіння. У Львові митрополит реформував богословську освіту, окрім того реорганізація була проведена в духовній семінарії. Андрей Шептицький займався активною підтримкою українського приватного шкільництва, фінансував численні українські культурно-просвітницькі товариства, допомагав учням-богословам поїхати на навчання за кордон, наприклад до Рима, Інсбрука, Відня. До того ж Шептицький спонсорував сиротинці, притулки, дитячі садки. Надавав фінансову підтримку науковим, освітнім, мистецьким центрам, видавництвам та громадським організаціям [11, с. 112].

Андрей Шептицький кожного року займався оздоровчою кампанією для вбогих дітей. У урочищі Підлюте Долинського району, оточеного карпатськими лісами, він збудував чимало будинків для дітей. У гарних кліматичних умовах та під наглядом досвідчених педагогів тисячі дітей, віком від чотирьох до чотирнадцяти років вдосконалювали свій розум та набирали сил. Під час кампанії їх навчали молитви, історії, українознавства, а також української мови та правильної поведінки [18].

У своїх пастирських посланнях Андрей Шептицький настановляв християн до любові свого народу, щирого патріотизму, нагадав пам'ятати та плекати рідне українське коріння, відчувати гордість за нього. Відвідуючи невеликі міста Галичини митрополит не раз мав зустрічі з представниками єврейських громад. Андрей Шептицький отримував Тору для цілування і покірно схилявся перед старим Мойсеевим законом, вітаючись з рабином він використовував іврит. Якось трапився цікавий випадок, що показує ставлення митрополита до євреїв. Під час відпусту на свято Успення Пречистої Діви Марії біля монастиря в селі Унів, з'явився хор євреїв із синагоги, який почав вітати його з цим святом, співаючи пісні під його вікнами. На знак подяки Андрей обдарував хористів вином. Він неодноразово казав, що євреї є нашими братами по вірі. Він надавав допомогу єврейській спільноті й у Львові. Зокрема, завдяки фінансуванню митрополита з'явився Єврейський шпиталь святого Лазаря. У цьому шпиталі пізніше лікувалися також українці, зокрема воїни УГА [34, с. 34].

Митрополит Андрей Шептицький був не тільки вправним політиком, стратегом, а також дипломатом. Однією із перших політично-патріотичних дій Митрополита було закриття у 1901 році греко-католицької Духовної семінарії, таким чином він хотів висловити солідарність з українськими студентами, що навчалися в Львівському університеті. Вони виступали за свій, український навчальний заклад, вимагали, щоб навчання проводилося українською мовою. Сецесія українських студентів Львівського Університету 1901 — 1902 років — одна з найбільших масових акцій у боротьбі за український

університет у Львові як реакція на рішення університетської влади виключити організаторів українських студентських віч і демонстрацій та на її заклик до погромів проти українського студентства. Сецесії підтримала українська суспільність і створила так званий «Сецесійний фонд» для продовження студій в австрійських університетах поза Галичиною: у Відні, Празі й Граці, а також у Кракові. У сецесіях взяло участь 440 студентів Львівського університету [29, с. 289].

Проблеми охорони здоров'я теж турбували митрополита і належали до кола його інтересів. У вересні 1903 року він заснував Народну лічницю. Тут бідні люди мали можливість лікуватися безплатно, а монахині виконували роль медсестер. А все почалося з організації доктором Євгеном Озаркевичем добродійного лікарського товариства. Його хвилювало те, що польські шпиталі не хотіли приймати українців. Він вважав необхідним відкриття шпиталю для українців, де б українські лікарі мали змогу отримувати та покращувати складні медичні навички. Саме з цією метою в 1903 році було відкрито добровільне лікарське товариство. Митрополит охоче підтримав ініціативу, матеріально допоміг реалізувати задум, виділивши 7 тисяч крон, визначив напрям та обсяг її діяльності. Це товариство мало функціонувати для нижчого і страждаючого населення без різниці народності» [19, с. 115]. Спершу це була амбулаторія, а в 1915 році була реорганізована в першу лікарню для Українських Січових Стрільців, що свідчить про великий патріотизм митрополита. У 1915 році російські війська влаштували у цій лікарні свій госпіталь, а коли відступали забрали із собою всі лікарські інструменти, приладдя і навіть білизну. З того часу минуло 109 років, а поведінка російських «визволителів» не змінилася. Пізніше, що залишилося від цієї церкви конфіскувала польська влада, але кожен раз лічильниця поновлювала свою діяльність головним чином завдяки щедрим дарам Митрополита.

Андрей Шептицький заснував Український Національний Музей. У 1905 р. було придбано приміщення під музей, вартістю тридцять чотири тисячі доларів, але за допомогою євреїв, бо поляк, який був власником, не мав

бажання продавати будівлю українцям. Завдяки праці Шептицького в музеї з'явилася одна з найбільших на території Європи збірок іконопису [29,202].

Митрополит очолив делегацію до цісаря Франца Йосифа в 1906 році. Вимогами були визнання українців у Галичині на рівні з іншими народами, що населяли монархію та повага до національної гідності українців. У той час сейм займався питанням виборчої реформи, і Шептицький прагнув добитися, щоб українцям надали право на вибори, щоб процент виборчих мандатів для українських людей відповідав проценту населення. Вирішальним моментом став виступ митрополита у віденському сеймі, а саме у Палаті панів, що стосувалося створення українського університету у Львові. 1913 року цісар видав декрет, відповідно до нього першого вересня в 1916 році мало відбутися відкриття українського університету у Львові. Але 1914 року після вбивства в Сараєво спадкоємця престолу спалахнула Перша світова війна, яку митрополит зустрів у Львові, відмовившись емігрувати, коли російські війська зайняли Галичину [34, с. 290].

Росія, яка мала плани захопити Галичину, дізнавшись про декрет, сприйняла це як вияв зневаги. Росія подала протест проти декрету у Відні. 6 вересня 1914 року в церкві Успення Пречистої Діви Марії митрополит Андрей Шептицький прочитав проповідь, яка містила заклик для народу ніколи не зрікатися своєї віри. Він називав Руську православну церкву "казьонною", що підпорядковувалась світській царській владі. Будучи авторитетом в очах народу, митрополит відверто розкривав імперіалістичний характер війни і закликав не визнавати нову владу. Росіяни добре усвідомлювали, що Андрей Шептицький був справжнім патріотом, він навіть дав своє благословення українським січовим стрільцям, які організувалися для того, щоб боротися за Українську незалежну державу. Тому, коли росіяни зайшли на Галичину, російська влада зразу ж заарештувала Митрополита Андрея і вивезла його спочатку до Києва, а пізніше в глибину Росії [35, с. 45].

Протягом кількох років, до 1917 року, Андрей Шептицький відбував арешт у Новгороді, потім у Суздалі та Курську. Лютнева революція в Росії

звільнила митрополита. Він поїхав до Петрограда, де провів висвячення шести священнослужителів Російської католицької церкви. Після цього митрополит приїхав до Києва, де влітку 1917 року був гостем на засіданні Центральної Ради. Питання української державності завжди було важливим для нього. Шептицький вважав, що основною умовою для створення української держави є національна єдність. Головним було для митрополита бажання народу поставати єдиним цілим, свідомо з'єднатися в одну спільноту. Адже, на його думку, мова, була одним з головних факторів єдності [35, с. 46] ю.

Після повернення до Львова 10 вересня 1917 року, митрополит Андрей Шептицький активно займався церковними справами. Під час оголошення Західноукраїнської Народної Республіки він відповів пастирським листом, в якому закликав віруючих жертвувати всім, навіть життям, для захисту і будівництва української держави.

Саме у Львові митрополит поринає у політичне життя. 3 жовтня 1918 року став членом Української національної ради майбутньої Західноукраїнської Народної Республіки – Західної області УНР. Під час українсько-польської війни 1918-1919 рр. митрополит був затриманий польською владою. [32, с. 102]. У своїх виступах митрополит Андрей Шептицький стійко обстоював ідею незалежності та єдності України, осуджував окупацію Галичини Польщею та знищення української державності на західноукраїнських землях. Це був період невизначеності, однак і великих сподівань. Митрополит вірив, що Бог дарував Україні можливість здобути незалежність.

Повернувшись до Львова 28 лютого 1918 року, митрополит Андрей виголосив промову в Палаті панів у Відні, де обговорювалося укладання Берестейської угоди, яка вирішувала долю Холмщини. Адже, за Паризькою мирною конференцією 25 червня 1919 року, Польща визнала право на окупацію Східної Галичини.

Шептицький завжди підтримував українську дипломатію своєю авторитетністю та впливом. У 1919 році він вирушає зі Львова до Рима, де

завдяки його зусиллям Ватикан на чолі з Папою Бенедиктом XV визнає Українську Народну Республіку. З Рима він прямує до Парижа, де зустрічається з президентом Франції Міллерандом. Після цього їде до Бельгії, де також здобуває підтримку та визнання для своєї держави. Пізніше Шептицький відвідує своїх вірних у Північній та Південній Америці, а також у Канаді [32, с. 332] .

У 20-30-х роках XX століття Андрій Шептицький активно сприяв національному відродженню. Його протести проти польської паціфікації часто публікувалися. Найсуворіших переслідувань зазнавали православні українці, яких намагалися окатоличити та ополячити. Українська греко-католицька церква мала трохи кращі позиції. Права греко-католиків були захищені конкордатом між Ватиканом і польським урядом, підписаним у 1925 році. Однак ця угода не забезпечувала повного захисту священнослужителів і вірян від переслідувань.

У період між війнами Андрей Шептицький продовжував розбудовувати греко-католицьку церкву. З ініціативи митрополита було засновано Львівську греко-католицьку академію, також з'явилися Богословське наукове товариство, яке видавало часопис "Богословіє" та "Праці Богословського наукового товариства". [Додаток Г] Український католицький інститут церковного з'єднання імені митрополита Рутського, який очолив його брат, Архімандрит Климентій Шептицький. 24 липня 1933 року він видав послання, у якому піддав осуду штучно організований більшовиками голод на теренах України [29, с. 195].

Вважаючи справу розбудови освіти і культури засобом національної оборони народу. Митрополит активно виступав за створення українського університету у Львові. Він підтримував приватні народні школи імені Бориса Грінченка та князя Данила, а також єдину міську українську школу імені Маркіяна Шашкевича. Шептицький сприяв діяльності таких організацій, як «Просвіта» і «Рідна школа», а також Наукового товариства імені Тараса

Шевченка. Крім того, він підтримував читальні, школи для ремісничої та гімназійної молоді, і сприяв виданню журналів для молоді.

Заснувавши Студитський науковий інститут, Андрій Шептицький передав йому неабияку бібліотеку у якості дару. У 1919 році він також впровадив створення богословського факультету при Духовній семінарії у Львові, що у 1928 році перетворився на Богословську академію з філософським, а також теологічним факультетами. За того часу о. Йосиф Сліпий обіймав посаду ректора. Митрополит також ініціював утворення церковних чинів та збір пожертв для церкви. Однією з його головних цілей було відродження старовинного українського монашого духу, і ця мета була досягнута з великою пошаною та успіхом [29, с. 197].

Одним зі значущих джерел інформації про історію єпархії є періодична преса. За статистичними даними, у Другій Речі Посполитій у 1923 році було відомо про тридцять п'ять видань української періодики, а ця кількість у 1937 році становила вже сто двадцять п'ять. Протягом 1930 року Греко-католицька церква випускала дванадцять часописів, особливо активно це стосувалося видань міжвоєнного періоду. Серед них були такі публікації, як «Нива», «Богословія», «Нова зоря», «Записки ЧСВВ», «Вістник Станиславівської єпархії», «Добрий пастир», «Український Бескид», «Мета», «Бескид», «Перемиські єпархіальні відомості» та інші, які розкривали аспекти релігійного життя Греко-католицької церкви у Львові протягом міжвоєнного періоду [30, с. 123].

За власні кошти митрополит здійснив придбання будинку для дівочої гімназії, а в соборі Святого Юра відкрив Народну школу імені Грінченка для малозабезпечених дітей. Протестуючи проти насильства щодо євреїв, він особисто врятував 600 осіб, приховуючи їх у цьому соборі. Також, митрополит підтримував дитячу патріотичну організацію "Пласт", передавши свій маєток у Підлютому для літніх таборів [31, с. 144].

Він підтримував обдарованих дітей та молодих богословів, сприяючи їх навчанню в престижних навчальних закладах та семінаріях. Також він активно

допомагав талановитим художникам, виступаючи їх благодійником. Серед них були Олекса Новаківський, Модест Сосенко, Осип Курилас. Митрополит також забезпечив фінансову підтримку Михайлу Попелю, допомагаючи йому отримати музичну освіту в консерваторії. Співак потім став відомим басом на сцені Львівської опери [29, с 203].

Важкі лихоліття II Світової війни та радянська окупація принесли українському народові нові випробовування. У вересні 1939 року митрополит Андрей виступив з рішучим протестом проти заборони вивчення предмету релігії в школах, конфіскації більшовиками церковних і монастирських земель та майна. Він також вимагав зупинити переслідування українського духовенства. Антиципуючи нарощування репресій проти Церкви, 22 грудня 1939 року митрополит Греко-католицької церкви у цілковитій таємниці посвятив на єпископа з правом наступництва ректора Львівської духовної семінарії, отця Йосифа Сліпого.¹ 1 квітня 1940 року він звернувся до народу з пастирським посланням «Про безбожництво», у якому висловив протест проти агітації атеїзму [4, с. 142].

Однією з маловідомих соціальних ініціатив митрополита було досягнення допомоги від австрійського уряду для вдів священників. Під час Другої світової війни, православне духовенство та миряни з Кам'янця зверталися до митрополита Шептицького з проханням про підтримку - як фінансову, так і з церковних питань: книги, ризи, літургійне приладдя та інше - вказуючи на те, що він є єпископом їхнього міста. Митрополит не відмовив у наданні допомоги.

2.2 Економічна діяльність митрополита

Щоб сучасному українцю зрозуміти економічну діяльність Шептицького, потрібно брати до уваги реалії того часу. А вони дуже схожі до теперішніх. Митрополит Андрей є прикладом політика, суспільного діяча, підприємця, що показав, як можна створити капітал і спрямувати його для

розвитку власного народу. У Львові митрополит Української Греко-католицької церкви належав до однієї з найзаможніших осіб Галичини у той час. Незважаючи на своє духовне керівництво, він також був активним у справах підприємництва, і всі зароблені кошти вкладав у сфери освіти, мистецтва, медичної допомоги та благодійності. Митрополит Шептицький мав свої принципи управління бізнесом, був прихильником новаторських підходів, науки та передових технологій [21, с. 14].

Зиновій Свереда наголошує, що А.Шептицький дуже добре розумів, що українці часто марнують свій час. Як владика, він побудував стратегію, яка відрізнялася від інших. Коли він був єпископом, він налагодив ефективну роботу з громадами та парафіями, створивши товариства та асоціації на основі церковних братств. Він завжди ставив людину, громаду та свій народ на перше місце, служачи їм як пастор, координатор, а не просто просуваючи свої особисті амбіції. Шептицький не прагнув кар'єри заради кар'єри. Хоча в будь-якій сфері життя він міг би досягти успіху, навіть у військовій чи політичній сфері. Він реалізував себе як політик, який служить своєму народові, розуміючи, що влада має бути не метою, а засобом для реалізації потреб і законів, які важливі для його народу. [25, с. 23].

Митрополит Андрей Шептицький особисто активно долучався до відродження економіки свого рідного краю. Хоча його внесок у цей сектор не залучав належної уваги науковців, проте фактично він створив своєрідний "тіньовий уряд", який контролював економічні процеси в Галичині.

Андрей Шептицький володів певними джерелами доходів, які він міг використовувати для економічного розвитку Галичини. Перше його джерело це, звичайно, був його спадок. Сім'я графів Шептицьких була дуже заможною. Ставши монахом Андрей прийняв обітницю убогості та відмовився від маєтку, проте певна частка спадщини так чи інакше належала йому. Шептицький, який протягом всього свого життя був благодійником, знав, як примножити всі ті

статки, які мають бути пожертвовані на добро та вдосконалення краю. У нього і справді виходило це робити.

Ще одним джерелом його доходів, а це двадцять чотири тисячі крон, були виплати на власні потреби, а також на утримання особистої канцелярії, які на той час надавали кожному архієпископу від уряду. Щоб забезпечувати митрополичі палати та їхнє належне функціонування від намісника Галичини Шептицький отримував додатково двадцять тисяч крон. Також у митрополита ще були прибутки від наявності архідієцезій – це церковна адміністративно-територіальна одиниця в католицькій церкві [26, с. 23].

У 1901 році, коли Андрей Шептицький став митрополитом Української греко-католицької церкви, маєтки не приносили жодних грошей. На той час церква переживала певний занепад та мала певні фінансові та майнові проблеми. Митрополит збирає так звану "антикризову" групу людей для ведення адміністративних справ, щоб виправити ситуацію. Це був отець Тит Войнаровський, а також доктор Тадей Соловій і його рідний брат Казимир-Климентій, згодом до них долучився Василь Лициняк. Уже перед Першою світовою війною щороку активи почали приносити приблизно півмільйона австрійських корон прибутку, які в перспективі витрачалися на розвиток церкви та для потреб громади [7, с. 66].

Андрей Шептицький добре розумів, що роль церкви в громадському житті повинна бути всебічною та відображати тогочасні актуальні проблеми. Ще під час роботи єпископом у Станіславі, сучасний Івано-Франківськ, митрополит розумів проблеми української громади. Однією з найбільших проблем він вважав відсутність бізнесу, а тому заохочував майбутні покоління брати в свої руки торгівлю та промисел. Також, А. Шептицький радив насамперед розумно та ощадливо витрачати кошти. Вміння правильно витрачати та розпоряджатися коштами він виніс зі свого дому, а саме від батька Івана Шептицького. Показовим було те, що книгу видатків він завжди заповнював сам.

Андрей Шептицький практично встановив систему неформального уряду - своєрідний "тіньовий кабінет міністрів", що моніторив господарські аспекти у Галичині та намагався впливати на них та сприяти їхньому розвитку. У кожній сфері, де церква та громада виявляли інтерес, митрополит мав своїх довірених осіб, будь то священнослужителі чи адвокати, які регулярно звітували перед ним. Він наголошував на необхідності чіткого контролю, писавши, що християнин, а особливо священник, повинен наполягати на найстрогішому контролі. Думку про те, що контроль - це ознака відсутності довіри, або навіть особиста образа, свідчила, на його погляд, про примітивність у фінансових справах, і могла бути підставою підозри, що ви намагаєтеся відвернути увагу від недоліків та неспроможності в управлінні справами.

Досить важливою була діяльність митрополита і у банківській справі, адже саме через галицькі банківські установи він здійснював більшість фінансово-економічних проектів. «Товариство взаємних забезпечень і взаємного кредитування Дністер» стояло на чолі найстаріших інституцій такого типу. Шептицький не лише займав почесну посаду президента у цьому товаристві, але й був одним із найбільших акціонерів. У свій час він створив "Сільськогосподарський іпотечний банк", в який вклав один мільйон корон та став його головним інвестором. "Земельний банк" у Львові, заснований 1908 року, відображає найкращий приклад успішної діяльності в банківській сфері. Ці установи надавали селянам кредити на вигідних умовах, сприяючи їхньому економічному розвитку .

Андрей Шептицький також активно підтримував та просував кооперативний український рух. Він сприяв фінансовій діяльності спілок "Центросоюз", "Маслосоюз" та Краєвого пекарського кооперативу "Хлібосоюз". Ці організації регулярно інформували митрополита про свою роботу та представляли щорічні звіти [35, с. 26].

Зокрема, митрополит інвестував у кооперативну спілку "Маслосоюз", купивши перші двадцять автомобілів, що допомогло зробити доставлення продукції швидшим. Шептицький розумів, що наявність новітнього обладнання допомагає переважати на ринку і отримувати прибуток.

Оскільки українці мали обмежені можливості щодо капіталу та підприємницької діяльності, Андрій Шептицький об'єднав їх у кооперативи, щоб привчити до бізнесу та господарювання, але на основі християнських моральних цінностей. Наприклад, "Маслосоюз" надавав купони на молоко, а митрополія розподіляла їх серед малозабезпечених людей. Загалом всі підприємства, створені та підтримувані Шептицьким, були спрямовані на розвиток освіти, мистецтва та науки.

Розвиток нафтового бізнесу, також не обходиться без уваги Шептицького. У 1912 році митрополит зробив розпорядження, щоб група експертів із Франції та Австрії провела дослідження та дала висновки щодо потенціалу нафтовидобутку у селі Перегінську, що входило в Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн. Після того, як експерти зробили висновки, митрополит спільно з іншими заснував нафтову акційну спілку "Унія". Ця спілка розпочала видобуток нафти з родовищ "Сарматія-3", "Сарматія-5" та "Митрополія". Він також був співвласником акціонерного товариства "Радова", яке керувало ста двадцятьма вісьмома свердловинами для нафтовидобутку. Деякою частиною акцій у цьому товаристві офіційно володів голландський адвокат Ян ван Хенгель [18].

Незважаючи на складний період після Першої світової війни, владики все ж таки, закликає розвивати український бізнес. На його заклик відгукнулася вдова викладача гімназії, який походив з роду графів Глинських, що у Перемишлі, – Климентина Авдикевич. Розпродавши наявне родинне майно, жінка відкрила у Перемишлі фабрику солодощів під назвою «Фортуна». Пізніше таку ж фабрику Климентина Авдикевич заснувала і у Львові, де її співвласником стає Андрей Шептицький з часткою 50%.

Шептицький зробив не лише грошовий внесок у розвиток фабрики, а й долучив свою власну нерухомість, оціненою в десять тисяч доларів. Через один рік з половиною він передав свої обов'язки своєму брату Климентію, який стояв на чолі Лаври в Уневі, і саме ця Лавра вклала ще десять тисяч доларів у фабрику. Пізніше, коли "Фортуна Нова" почала процвітати, а її вироби вивозили в Європу та навіть США, брати Шептицькі офіційно відреклися від права власності на користь Климентини Авдикович. Андрей Шептицький надзвичайно сильно допомагав державному бізнесу покращуватися, а підприємницькому класу – забезпечити власну самодостатність та продовжувати розвиватися без посторонньої допомоги.

Митрополит Андрей відомий своїми бізнес-зв'язками не лише в Австро-Угорщині, а й у таких країнах Європи, як Англія, Німеччина, Італія, Швейцарія та Нідерланди. У нього було партнерство з великою кількістю європейських банків, будівельних фірм та брокерських контор. Австрійські видавництва друкували книги для митрополита, а італійські та грецькі підприємства постачали йому вино й солодощі. Німецькі компанії пропонували нерухомість. У містах Лейпцигу та Гамбурзі він купував земельні ділянки і будував на них будівлі для продажу, а здобуті кошти відправляв на рахунок "Земельного банку". Подібну діяльність він проводив і у Нідерландах.

У своєму підприємстві митрополит навчав українців розсудливо витрачати кошти, однак він також наголошував на важливості щедрості у благодійних справах. Він був обережним у підприємницькій діяльності й прагнув уникати ризиків або ж передбачати їх заздалегідь. Наприклад, до 1939 року він продав весь бізнес у Німеччині, усвідомлюючи небезпеку війни. Митрополит також наполягав на адекватній оплаті праці робітників, створенні для них комфортних умов роботи, страхуючи на випадок негараздів, таким чином практично впроваджуючи "соціальний пакет" вже у ті часи. Для провідника церкви найважливіше було дотримання християнських чеснот і Божих законів, як у справах релігійних, так і у справах бізнесу. У мирний час

він був проти того, щоби священники займалися політикою. Однак згодом почалися події, осторонь яких церква лишитися вже не могла.

УГКЦ була настільки добре структуризована завдяки митрополиту, що навіть полковник НКВС, який проводив ліквідацію церкви з 1939 року, відзначав солідарність УГКЦ з народом. Вона була надзвичайно сильна, справді організаційно об'єднана, що її можна зруйнувати тільки військовою силою, що й сталося згодом. [27, с. 34] .

2.3 Національно-державницькі погляди митрополита Андрея Шептицького

Відродження незалежності України завжди викликало хвилю як національного так і релігійного піднесення. Духовним фундаментом для державотворчого процесу стала українська національна ідея, яка об'єднувала народ України для вирішення непростих проблем державно-духовного відродження. Саме у цій сфері формування історії України упродовж століть церква відігравала одну з найвизначальніших ролей. Митрополит А.Шептицький зазначав, що український народ є автохтоном, який на своїй власній землі сформував свою культуру, традиції та звичаї, мову, чудову та глибоко змістовну міфологію. Саме український народ створив свою могутню державу, а згодом прийняв християнську віру. У цій державі з 988 року існувала єдина християнська церква східного обряду, яка підпорядковувалася, за згодою та благословенням Риму, Київській митрополії, що своєю чергою підпорядковувалася Константинопольському патріархату. Християнська церква увібрала в себе українські національні звичаї, фактично пройшла процес українізації, за своєю сутністю стала українською, а таким чином величною, духовною силою українства [3, с. 212].

Розвиток суверенної держави тісно пов'язаний з пануванням ідейної єдності й національної свідомості української нації як необхідних факторів досягнення соборності держави. Історія свідчить, що церква як соціальна інституція відбиває національні устремління народу і впливає на розвиток

українського етносу та утвердження державності. Головна діяльність Української Греко-Католицької Церкви у формуванні національної ідеології, насамперед її складових: щирого патріотизму, усвідомлення себе як частини нації, морально-етичних норм, які засновуються на християнській релігії, мала також і загальноукраїнське значення. Саме церква спрямувала національний рух у русло загальноукраїнських інтересів, прагнучи етнічної та духовної єдності українського народу, а насамперед, державного відродження.

Отже, розглянемо коротко національно-державницькі погляди митрополита Андрея Шептицького. Уже на початку XIX століття серед греко-католицьких священнослужителів на Галичині з'явилася значна кількість високосвічених діячів, які пройнялися інтерсами не тільки своєї церкви, а й національними інтересами українського народу і сприяли розвитку української національної ідеї. І з впевненістю можна сказати, що один із найбільших внесків у формування національно-державницької ідеології Української Греко-Католицької Церкви зробив митрополит Андрей Шептицький. Він був не тільки провідником церкви, а й представляв інтереси народу України і світського національного життя. Заслуги Шептицького у вмілому поєднанні як церковних, так і національних інтересів, високо оцінюються вітчизняними та закордонними вченими. У нього було непохитне прагнення присвятити власне життя та свою працю народу. Це бажання митрополит виражав і реалізовував у повсякденному житті. За своє життя митрополит написав велику кількість наукових праць, що стосувалися церкви та світського життя, таким чином створив навколо себе об'єднану спільноту найвідоміших у Галичині вчених, істориків, мистецтвознавців, археологів та інших представників української еліти, які теж плідно працювали, аби зробити вагомий внесок у розвиток національної ідеї [18].

Митрополит Андрей Шептицький чітко висловлював свої національно-політичні погляди у пастирських посланнях, підкреслюючи своє українське походження «з діда-прадіда». Він надавав особливу увагу визначенню місця та ролі УГКЦ у національно-політичному житті галичан. Шептицький

визнавав, що світська інтелігенція з часом стає все більшим лідером в українському русі. Він позитивно сприймав цей процес, вважаючи його природним розвитком подій, проте наполягав, що греко-католицьке священнослужительство, яке довгий час несло відповідальність за національну діяльність, не повинно відсторонюватися від сучасних суспільних та політичних проблем. Навпаки, воно має активно впливати на ці процеси, дотримуючись християнських моральних принципів [27, с. 45].

Андрей Шептицький визначив поняття патріотизму як любов до своєї родини та Батьківщини і самовіддану працю для суспільного добра. Він був прихильником національно-демократичної течії в українському русі та противником москвофілів. Водночас Шептицький застерігав від небезпеки партійних розбіжностей і закликав до консолідації суспільства задля національного прогресу. Серед першочергових завдань українського національного руху в Галичині він бачив піднесення наукового та освітнього рівня суспільства, а також розвиток національної промисловості та торгівлі. [6, с. 122].

Умови того часу, зокрема ідеологізація, атеїстична та матеріалістична марксистсько-ленінська система виховання, а також відсутність реальної свободи совісті в радянському соціумі, призвели до того, що видатну фігуру митрополита Андрея Шептицького не лише ігнорували, але більше того зневажали та покривали брудом, називаючи його ворогом народу України та фашистським колабораціоністом. Публікації, що об'єктивно висвітлювали роль церкви та її представників у суспільно-політичному житті, знаходилися під заборonoю. Лише в результаті загальної демократизації суспільства та відновлення церкви в 1989 році можна було знову об'єктивно говорити про постать митрополита Андрея Шептицького. З'явилася можливість повернути українському народові справжній, історичний образ його особи та значення його діяльності.

Важливе завдання Церкви митрополит вбачав у формуванні мовної культури українського народу. На його думку, священники, вживаючи

українську мову в богослужіннях, таким чином сприяли патріотичному вихованню. Усі пастирські листи Андрей Шептицький писав українською літературною мовою. [59]

Висновки до II розділу

Діяльність митрополита торкалася усіх галузей суспільно-релігійного життя України у першій половині XX століття: церковного, політичного, культурного, наукового, соціального.

Вплив Андрея Шептицького на формування релігійності українців австрійської та польської доби був надзвичайно визначальним. Не було такої суспільної царини, громадської ділянки, яка б не зазнала благодатного патронату митрополита. Андрей Шептицький не тільки релігійно-церковний, а й суспільно-політичний, громадсько-культурний та просвітницький діяч. Слова митрополита, які стосувалися перспектив України і в сучасній історії, боротьби нашого народу проти московських загарбників, залишаються актуальними.

За своє життя митрополит написав значну кількість праць, однією з таких є послання «Не убий», у якому закликав до примирення українського суспільства, засуджував політичні вбивства, застерігав про відлучення від церкви як організаторів так і виконавців таких злочинів. Одним з його останніх творів «Як будувати рідну хату» став своєрідним заповітом для майбутнього покоління українців.

Церковна і політична діяльність Андрея Шептицького тісно перплетена між собою, створює можливим оцінити його задуми, ідеали та його діяння універсального значення, їх не можна обмежити одним історичним явищем або ж окремим народом. В особі митрополита містяться найцінніші цінності християнина-політика і християнина Церкви Божої. В контексті української національної культури християнська церква займає особливе місце. Вона завжди виконувала і виконує роль морального регулятора суспільних відносин, інтегратора всіх духовних чинників національного життя в єдине ціле, що становить ядро національного характеру, роль хранителя народних

звичаїв і обрядів, захисника національних інтересів українського народу у найважчі часи його історії.

Андрей Шептицький був і залишається духовним провідником українського народу. У його особі поряд з освіченістю і духовною витонченістю гармонійно поєднується надзвичайний дар організатора. Ця незвичайна вибрана Богом людина для кожного українця є близькою та зрозумілою, бо всіма своїми діями митрополит завжди був із народом, жив для нього і після смерті залишився у його пам'яті.

РОЗДІЛ III. Меценат науки, освіти та мистецтва

3.1. А. Шептицький у розвитку вищої освіти для українців

У 1894 р. українці одержали кафедру історії України у Львівському університеті, на яку прийшов молодий історик з Києва Михайло Грушевський. Однак це не був повний університет, який давав би немов легітимацію, що український народ зрілий до самостійного життя. Наші парламентарі неодноразово порушували справу створення українського університету у Львові, але польський Сенат університету все спротивлявся, а польські впливи у Відні були куди сильніші, як українські.

У 1899 році українські студенти з цілої Австрії відбули віче у Львові, домагаючись Українського Університету. (Українсько-руський університет. Пам'яткова книжка першого віча студентів всіх високих шкіл Австрії в справі оснований українсько-руського університету. Зібрав і видав Михайло Крушельницький. Львів, 1899, Накладом Вічевого Комітету) [27, с. 32].

Справа університету набрала гострих форм у 1901 році. Українські студенти запротестували проти польської університетської влади сецесією. Велике число студентів (понад 600), у тому числі половина студентів теології, покинуло університет і виїхало на студії до Відня, Праги і Кракова. Митрополит Андрей, солідаризуючись зі студентами, замкнув Духовну Семінарію на знак протесту проти польської влади в університеті. Студенти повернулись до Львова щойно на 1902/3 шкільний рік. Митрополит сам виношував думку заснувати високу богословську школу з правами надавати докторати, однак спротив польської ієрархії знівечив цей план.

Проте коли знову дійшло до створення українського університету у Львові, Андрей Шептицький виголосив знаменну промову в Палаті Панів, 28 червня 1910 року. У своїй промові Митрополит виходив з культурних потреб українців, які такого університету не мали.

«Хоч питання створення самостійного університету у Львові, — говорив Митрополит до членів Палати Панів, — є вже від років предметом

переговорів і найбільш наполегливих бажань і намагань руської нації, в цій справі все таки дотепер не підприйнято нічо позитивного. А проте ця справа, високі панове, є з багатьох причин важливішою, як це могло б видаватися в першому моменті. Що заснування руського університету у Львові є потрібне, уважаю доказаним і більше як доказаним, незаперечним: бо якщоб русини мали вже один університет, можнаб ставити під сумнів потребу другого: колиж вони не мають жадного, тоді питання чи руський університет є потрібний, майже лучиться з питанням, чи взагалі потрібні університети університети являються могутнім фактором у історичному житті народів, тоді зни є такими для всіх». «Раз вони є потрібні, тоді вони є потрібні передовсім і най-ільше тим, хто їх ще не має» [29 с. 313].

Митрополит підкреслив, що три з половиною мільйона українців в Австро-угорській імперії мать право на такий університет. «Нарід, що його національний і культурний розвиток вимагає річно цілих рядів священиків, учителів середніх шкіл, урядовців, судив й інших академічно образованих фахівців, не може на довший час обійтися без університету й мусить відчувати це як пекучу потребу, щоб такий був закладений» [26, с. 23].

Під кінець Митрополит підкреслив також релігійний мотив — як потребу створення українського університету. Митрополит Шептицький говорив: «Бо австро-угорська монархія є державою, внутрі границь якої можна знайти найбільші орієнтальні церковні спільноти, що дотепер придержуються постанов Флорентійського Собору та передовсім задержують найдостойніші традиції початкового християнства, а саме принцип єдності окцидентальної і орієнтальної Церков. Ця релігійна унія стала для нас русинів так би мовити, вже національною традицією, національною релігією. За цю ідею, яка зовсім певно має світове значення і якій віддавна ворожо протиставлялися всі національні і релігійні егоїзми, наші предки пролляли струмені мученичої крови, цій ідеї кориться наш нарід» (31, с. 132).

Промова Митрополита на користь заснування українського університету у Львові не лишилася без наслідків. Австрійський уряд постановив створити такий університет для українців у Львові, і цісар Франц Йосиф 1-им декретом з 1913 року заснував український університет у Львові 1-го вересня 1916 року (там само). Росія вважала створення українського університету ворожим актом супроти себе, і тому російський амбасадор у Відні запротестував перед австрійським урядом, бо Росія боялася, що університет буде мати великий вплив на українців з Придніпрянщини.

Війна, яка вибухла 1 серпня 1914 р., унеможливила здійснення того плану, бо й сама австрійська монархія скінчилася у висліді тої війни.

Проте справа українського університету у Львові не перестала бути актуальною під польською займанщиною.

Поляки окупували Східню Галичину, відразу позбавили українців тих катедр, що їх вони мали за Австрії. До війни на деяких українознавчих катедрах, на богословському факультеті половина професорів були поляки, а половина — українці. Після війни поляки ті всі права українців зліквідували. Світські студенти перейшли до Українського Тайного Університету, а для студентів богословії Митрополит відкрив у мурах Духовної семінарії Богословський факультет і передав його провід оо. Василянам. Ректором став відомий вчений о. д-р Тит Галущинський, ЧСВВ.

У 1926 році управу семінарії перебрали світські священики, а ректором став молодий вчений, вишколений на західних університетах (Австрії і Римі), теолог д-р Йосиф Сліпий.

Наразі Богословський факультет вирішував потреби Архієпархії, у підготовці практичних душпастирів. Деяких здібніших і тих, що посвячувалися служити в безженному стані, висилано на дальші студії до Риму, Інсбруку чи до інших західноєвропейських католицьких високих шкіл. Однак висилання на студії за кордон було пов'язане з різними труднощами, не останніми були також фінансові. Тому Митрополит, щоб дати змогу майбутнім священикам набути високих знань у богословії та інших

дисциплінах, вирішив заснувати Богословську Академію.. Статути були підготовані в 1928 році, але саме відкриття Богословської Академії відбулося 6-го жовтня 1929 року [29, с. 227].

Митрополит Кир Андрей виголосив при нагоді відкриття Академії відповідне слово, у якому накреслив завдання тієї новітньої Могілянської Академії. Митрополит вказав тоді і на завдання Української Церкви.

«Ті завдання, — казав Митрополит, — вкладає на нас передовсім положення нашого краю й нашої Церкви на пограниччю західного і східного світу. Се положення накладає на нас ролю якогось посередника між Сходом і Заходом. Сходові треба надати можливість пізнати богословію Західної Церкви, Заходові - Східної» [29, с. 214].

Висвітлюючи мету, яку має відіграти Богословська Академія якраз і в тому обопільному взаємо пізнанні Сходу і Заходу, митрополит говорив про потребу екуменізму, що він проводив його на кілька десятиків літ раніше, ніж це почав робити Захід, особливо в часі Понтифікату Папи Івана XXIII. «Преважний предмет, — говорив Митрополит, — для загальної світової науки, переважна праця для Католицької Церкви, переважна для нашої Церкви і Народу. Важна не тільки тому, що вказує і просвічує шляхи, якими має йти наша Церква, але й тому, що є — як досі — для нашого народу єдиною нагодою сповнити важне і спасенне діло для цілого людства» [3, с. 212].

Які далі плани існували Митрополит та о. Ректор Сліпий у зв'язку з відкриттям Академії, ясно видно з промови о. Ректора Сліпого, який виразно сказав на відкритті Академії, що вона «постала, як конечність здійснення бодай частини нашого університету» [29, с. 431].

В іншому місці о. д-р Сліпий підкреслив, що «Академія є і буде виховуючим чинником всенародного значення» [29, с. 432].

Ці високі завдання Академія реалізувала крок за кроком через поширення програми навчання та притягнення найкращих сил, як світських, так і духовних. Уже в 1932 році при Академії створено окремий Виділ філософічний.

Для ілюстрації наукового характеру Богословської Академії найкраще буде перелічити її професорський склад, а ті імена для кожного, що обізнаний із науковим українським світом, будуть самі за себе говорити.

На Теологічному факультеті кир Андрей викладав візантійське мистецтво, а згодом тільки східню і західню аскетику. Отець д-р Йосиф Сліпий — історію томістичної філософії та спеціальну догматику. Треба підкреслити, що в цій дисципліні о. д-р Йосиф Сліпий має міжнародне визнання як високої класи догматист.

Отець д-р Василь Лаба викладав патрологію і право, о. д-р Микола Конрад — історію філософії та соціологію, о. д-р Діонісій Дорожинський — канонічне право, о. Юліян Дзерович — педагогіку і катехитику, о. д-р Андрій Іщак — східню догматику на тлі історії Візантії, о. д-р Тит Мишковський — звичайний професор ще за Австрії — викладав Старий Завіт і єврейську мову. Якийсь час викладали о. д-р Тит Галушинський і о. д-р Й. Скрутень [28, с. 45].

А тепер візьмімо світських учених, яких запрошено до складу викладачів Академії. Між ними були д-р Микола Чубатий — найкращий наш історик Церкви та українського права. Д-р Чубатий був учнем Михайла Грушевського. Другий учений, учень Грушевського, д-р Іван Крип'якевич викладав історію України на тлі історії Східньої Європи. Д-р Володимир Залозецький — найвидатніший наш історик українського та візантійського мистецтва, д-р Юрій Полянський викладав антропологію, а в час німецької окупації антропологію викладав д-р Іван Раковський. Д-р Константан Чехович, один з найкращих філологів, учень Степана Смаль-Стоцького, викладав слов'янську філологію та видавав слов'янський журнал «Слово». Д-р Ярослав Пастернак викладав археологію. Д-р Борис Кудрик, геніяльний музиколог і композитор, викладав історію і теорію музики. Тут названо тільки деяких науковців, але це дасть шановному читачеві уявлення, якими науковими силами диспонувала Академія і який науковий рівень вона мала.

Восени 1939 року, якщо б не почалася польсько-німецька війна, ректорат Академії планував поширити програму навчання: на філософічний факультет мав прийти ще відомий історик літератури Михайло Возняк, а на кафедру географії проф. Володимир Кубійович. Мав бути відкритий третій факультет — права, на який мав прийти проф. д-р Володимир Старосольський та інші вчені-правники. Богословська Академія у Львові була поставлена на рівень найкращих католицьких університетів Заходу. Про це подбали її засновник Митрополит Кир Андрей та її незрівнянний організатор о. д-р Йосиф Сліпий [32, с. 456].

Богословська Академія стала справді високим вогнищем української науки, і поляки шкодували про свій крок і не раз робили заходи, щоб українські богослови верталися до польського університету, як це було за Австрії, але Митрополит не хотів про це й говорити. Академія була вже завеликою цінністю цілого українського народу, щоб можна було її замінювати за якісь там малі концесії в польському університеті

3.2. Митрополит Андрей та українське мистецтво

Проте для нашої теми сьогодні буде важливо кинути бодай у загальних зарисах світло на його вклад у культуру українського народу. І тут треба нам почати вже від його вступлення на престіл Станиславівського Владики, на якому Слуга Божий Кир Андрей пробув тільки один рік. Залишаючи Станиславівську Епархію, щоб перейняти митрополичий престіл у Львові, Кир Андрей залишив у Станиславові подарувавши семінарії свою власну бібліотеку з 3.870 томами, призначаючи на її розбудову 6.000 доларів [23, с. 45].

З переходом до Львова Слуга Божий Андрей розгорнув тут не тільки душпастирську працю, але також і культурну. Одним з найбільших культурних добродійств, яке Митрополит залишив для українського народу, є Національний Музей. Він розумів вартість культури і традиції і тому

запопадливо старався збирати і зберегти все, що становило традицію і культуру нашого народу. Ту любов до традиції Андрей Шептицький виніс уже зі свого рідного дому, де зберігалися пам'ятки по його славних предках, які займали визначні становища в нашій Церкві як ігумени, владики чи київські митрополити.

З нагоди 25-ліття Українського Національного Музею у Львові 1931 р. вийшла пам'ятна книжка, до якої, між іншими авторами, подав свої цінні думки також засновник того Музею Митрополит Кир Андрей. Ця стаття має заголовок: «Мої спомини про предмет музейних збірок». У статті Митрополит подає генезу свого зацікавлення українським минулим, особливо ж українською іконою, а згодом українським мистецтвом узагалі [29, с. 193].

«Заки я навчився читати і писати ще дитиною, — пише Митрополит, — коли я не здавав собі справи з почувань, я серцем відчував красу старої нашої ікони. Я був відай дуже малим хлопцем, коли в нашій старенькій дерев'яній церкві в Прилбичах, стоячи перед іконостасом, відчував я ту якусь непонятну емоцію, що її назвав би артистичною емоцією. В цій церковці, — пише далі Митрополит, - на мене звернений зір Христа Спасителя і Його Святої Матері та якась містична темрява, в якій світили тільки свічки і їхній відблиск на золотих тлах ікон, дим кадила, що вносився до неба разом зі звуками пісні, все те разом складалося на якесь враження, яке ледви чи коли в життю пам'ятаю. А глибоке враження було якраз тому, що поза тими зовнішніми проявами, відчувало серце якусь таємну глибину, що наче промінчик спливав на душу з поза світа, наче з неба». І далі Кир Андрей пише: «Вдома у родичів на коминку стояли дві старенькі ікони, дуже знищені, які мені дуже подобались, хоч я певно не міг сказати — чому? Я недавно мав ці ікони в руках і ствердив, що вони є дійсно знамениті мистецькі твори, хоча з огляду на їх стан — знищення і непоказного темного кольору — треба дивуватись, що вони дотепер заховалися». «Рисунок конкретний... Усі фарби такі, що з абсолютною певністю можна твердити, що артист ніде їх не купував, а тільки сам тер з того, що міг мати під рукою на селі. Терта цегла-глина, може двох родів, може

звичайна земля, — сок якихось рослин або цвітів. Правдоподібно малював ці ікони не пізніше як у половині XVII с. якийсь сільський іконописець, що може ніколи в жадному місті не був. Де він навчився так рисувати? Мусів видіти рештки якогось старого іконостасу XIII-XIV віків». І Митрополит запитує себе: «Звідки ж у цього безіменного мистця та чудова гармонія темних і убогих сірих красок? Ні один тон не виринається перед іншими — така казкова стриманість і така нечувана простота була у цього чоловіка, що в цих маленьких постатях дрожить людська душа. Постаті тих ікон ще нині живуть-говорять» [32, с. 193].

Митрополит згадує в цій цікавій статті про друге своє таке переживання: буваючи в Добромилі в монастирі, Кир Андрей відвідував давню церковцю серед лісів у Полянні, — там його зачарував старенький іконостас, якого намалював сільський мистець. Уже будучи Станиславівським єпископом, Андрей Шептицький придбав ці ікони, і вони стали одним з перших зав'язків Музею. Ці ікони Кир Андрей придбав якраз у той момент, коли їх взяли зі старої церковці і мали спалити, бо люди, побудувавши нову капличку, починали зносити стару, а ікони приготувляли до спалення. «Кілько то прецінних ікон так згоріло по селах! — як то старий звичай велів, щоб не була в поневірці свята річ», — з жалем стверджує Митрополит [29, с. 202].

Ті скарби нашої давнини Митрополит Кир Андрей вирішив зберегти і здійснив це у формі Церковного Музею. Спершу Церковний Музей був приміщений у мурах св. Юра в п'яти кімнатах, перероблених з митрополичої возівні, і працю в цьому Музеї виконувала п. Ольга Бачинська вже з осені 1904 р. З початку 1905 року Митрополит прийняв на працю до Музею д-ра Іларіона Свенціцького, і то, як описує сам Свенціцький, у досить простій формі: «Я потребую помічника у збиранні — ви знакомі з сим ділом, починайте в добрий час!», — сказав Кир Андрей до д-ра Свенціцького, і так Свенціцький став директором Національного Музею.

Уже в березні 1905 року Свенціцький виїхав для закупок і вивчення антикварного ринку й архівних дослідів у тодішню Росію. Отже, передусім він

відвідав українські важливі центри, такі, як Почаїв, Бердичів, Житомир, Київ, Чернігів, а згодом Москву, Петербург та в Білорусі Вітебськ, Смоленськ, Мінськ, Вільно. Та подорож тривала чотири місяці, а після повороту Свенціцький відбув подорож по Галичині, в тому числі по Бойківщині і Лемківщині, аж до Шляхтової — останнього найбільш висуненого на захід українського села на Лемківщині. Овочем тих подорожів були придбані стародруки, ікони та інші музейної вартости предмети. З Музеєм стали співпрацювати також білоруси — Генрик Татура та відомий білоруський політичний діяч Янко Луцкевіч (помер 1920 р.). Вислідом тої співпраці постав білоруський відділ у Національному Музеї. У Мінську Свенціцький придбав прекрасний омофор Льва Шептицького з 1759 р., увесь в перлах, за ціну 1.000 рублів. У 1906 р. вже п'ять просторих кімнат було заповнено музейними експонатами. Над іконами став працювати великий ентузіаст музейної справи мистець-маляр Модест Сосенко. Сосенко малював іконостаси по різних церквах, і це давало йому нагоду збирати старі ікони, дуже часто, як було згадано, призначені на спалення. Особливо цінні ікони Сосенко привіз з Долинщини. Для реставрації і консервації старих ікон особливо причинився відомий маляр Михайло Бойчук, який розв'язував цю проблему фахово. Музей так швидко розростався, що треба було більшого приміщення, і тут засновник Музею Митрополит закупив майстерні польського маляра Яна Стики на площі св. Юра, яка згодом виявилася також замалою для чимраз більшого числа експонатів [29, с. 185].

Як описує д-р Свенціцький, для придбання експонатів були залучені також зовнішні сили: великі заслуги у збиранні старих ікон та загалом всього вартісного під ося дом музейництва мають: оо. Олександр Павляк і Амврозій Андрохівич на Станисла вівському підгір'ю, Модест Сосенко, як було згадано, — при нагоді малювання церкві Вадим Щербаківський у часі поїздки по Рогатинщині, Коломийщині, Стрийщині та Закарпаттю, д-р Олександр Сушко по Яворівщині і Калушині, о. д-р Йосиф Боцян по Волині, студенти Семінарії по Горличчині, Самбірщині і Перемищині, Ярослав

Пастернак по Жовківщині, о. д-р Константан Богачевський по Калущині. За такої співпраці широких кіл громадянства Музей зростав з кожним роком.

Доктор Свенціцький уважав, що найбільшим успіхом діяльності Музею було нав'язання взаємин зі справді широкими колами української спільноти Галичини. «Селяни, учителі, духовенство, шкільна молодь, студенти університету, семінаристи, усі ці групи українського громадянства різного віку і різних світоглядів радо знайомилися з новою українською установою і старалися всяко співпрацювати з нею». Перша Кураторія Музею у складі д-ра Тадея Соловія, проф. Івана Левицького і о. крилошанина Івана Чапельського в роках 1908-9 міркувала над тим, як назвати Музей, щоб назва відповідала змістові збірок. Була пропозиція, щоб Церковний Музей перейменувати на Музей «імени Митрополита Андрея графа на Шептицях — Шептицького», але засновник не погодився на таку назву, натомість підтримав назву «Національний Музей». 1911 р. Галицьке Намісництво потвердило правне існування фундації Галицького Митрополита Андрея Шептицького під назвою «Національний Музей». [29, с. 184].

У тому самому році Митрополит закупив для Музею приміщення проф. Дуніковського при вулиці Мохнацького, 42, бо він дбав про те, щоб якнайбільше цінних пам'яток нашої культури зібрати і зберегти. На засіданні Кураторії Музею 3-го травня 1911 р. Митрополит, як записано в протоколі, говорив: «Збирати якнайбільше і рятувати, що іще залишилося. Усі фонди музейні обертати на закупно і збирання старини». Це саме повторив Митрополит на засіданні Кураторії Музею 3-го січня 1914 р.: «Усі гроші на збирання, бо тепер саме крайна пора!.. Старовина з дня на день нищиться!.. Чужі речі продати і набути своє». Митрополитові залежало на тому, щоб ніщо, що має культурну вартість для українського народу, не пропало. На це, як знаємо, він не щадив ні гроша, ні труду. Музейні збірки стали джерелом дослідів не тільки українських учених, а також чужинців.

Археологічні збірки опрацьовував проф. Варшавського університету Антонович. Для історії мистецтва користали зі збірок Музею польські вчені:

д-р Фелікс Копера з Кракова, доцент Бохняк, консерватор Пйотровські з Риму, проф. Гофман з Берліну; проф. Брікнер користувався рукописними матеріалами Нац. Музею та ціла низка українських учених, а між ними знаходимо такі імена, що публікували свої праці у збірках Національного Музею: історик Іван Крип'якевич, єпископ Йосиф Боцян, о. д-р Діонізій Дорожинський, д-р Ярослав Гординський, Амврозій Андрохович, Іван Огієнко, Михайло Возняк та багато інших.

Збірки Національного Музею були дуже цінним джерелом для українських мистців. Довголітня праця Модеста Сосенка в церквах Галицької України базувалася передусім на його глибокому пізнанні і відчутті галицького церковного мистецтва XVI-XVII ст., що було зібране в Національному Музеї. Визначний мистець Михайло Бойчук працював зі своєю школою, як пише Свенціцький, від 1910-1914 р. переважно в стінах Нац. Музею, де він консервував цілий ряд цінних ікон XV і XVI в. Володимир Пещанський, інженер-архітект, знаходив у збірках Національного Музею багаті джерела для своїх спостережень над стилями і технікою галицької ікони. Також славний маляр Петро Холодний у всій своїй творчості в межах Галицької України тісно пов'язаний зі збірками Національного Музею

Але даймо слово самому мистцеві Холодному. На просьбу директора Національного Музею Свенціцького Холодний написав свою відповідь до Збірника з нагоди 25-ліття Національного Музею: «Ви мене запитуєте, які були мої вражіння від Національного Музею, що я в ньому побачив, відчув і чому навчився. Відповідаю Вам на письмі з тим більшою охотою, що галицька ікона і збірки Національного Музею відіграли значну роль в моєму розвитку як маляра. Національний Музей своїми збірками поміг мені чимало для розуміння напрямних нашого мистецтва, тих доріг, по яких воно до сих пір ішло і які без сумніву матимуть рішуче значіння в майбутньому, поки український нарід схоче зостати самим собою... Велика кількість збірок Національного Музею дає можливість рахувати, що власне тут є ті двері, в котрі належить стукати — і мистцеві, і вченому, і звичайному смертному, що

шукають правди про збірну психе українців. Я буду говорити головню про збірку ікон, найбільше мені цікаву і близьку. Очевидно, інші предмети нашої культури давньої й сучасної, оці мовчазні свідки наших змагань до кращого й високого в житті — заговорять і то голосно, здецидовано. Хто має слух, той почує» [19, с. 115].

Далі Холодний пише, як йому відомий дослідник нашої минувшини Данило Щербаківський оповідав про Національний Музей і дораджував поїхати до Львова та оглянути його збірки. Холодний робить дуже вдумливі спостереження у зв'язку зі збірками Національного Музею: «Окрім того є величезні різниці між іконою українського й іконою сусідніх народів», — пише Холодний. «Отже, ікона щиро, безпосередньо відбиває момент національний і момент часу, а в збірці Національного Музею маємо збірку документів, де записано глибокі і найтонші почування наших предків. Національний Музей вчить, що робити нашому поколінню мистців, — нам, яким судилося взятись за відродження нашого мистецтва. Шлях ясний — зробити ту роботу, яку провадили всі попередні покоління, а власне передати свою добу через свою душу, але зробити так, щоб як і в них — zostав зв'язок між сучасним і попередніми часами, коли пророблено гігантську роботу і пророблено добре. Це вже багатьом видно, але ж видно також, як в першій половині 18 віку наше мистецтво стало здавати позиції перед західним мистецтвом, рівнобіжно з утратою решток політичної самостійності». «Тепер, в часи політичного відродження нації, в час, коли західне мистецтво вже не має також експанзії і само шукає свіжої крові для дальшого розвитку й охоче бере її зі Сходу — ми властиво не маємо іншого кращого виходу, як іти дорогою, по якій вже йшли раніше. Велика ініціатива Митрополита Андрея в заснованні Національного Музею, робота його проводу і його співробітників буде мати в майбутньому необчислимі позитивні наслідки і не тільки для нас Українців, але і для інших». Ці рядки писав великий учений і мистець-мислитель незадовго до своєї смерті, бо в тому самому 1930 році він помер у Варшаві, а писав цього листа до Свенціцького ще у Львові. У Львові, як

відомо, він розмалював іконостас у каплиці Духовної Семінарії та стінопис в тій самій каплиці. За своєю красою і символікою це був чудовий твір українського церковного мистецтва. Не знати, де сьогодні той іконостас, а образи на стінах каплиці і на коридорі замальовано ще під час першого зайняття Львова більшовиками [36, с. 266].

Маємо цікаві розповіді про працю в Національному Музеї Вадима Щербаківського, відомого вченого, професора та ректора Українського вільного університету в Празі і Мюнхені, автора численних праць; Ярослава Пастернака, згодом директора Музею НТШ та автора великої «Археології України»; Миколи Чубатого, який також працював у Національному Музею один рік; Михайла Драгана, автора двотомової праці про дерев'яні церкви, останнього професора університету у Львові, а перед тим директора Музею Богословської Академії у Львові, який вчив і мене музейництва; Ірини Гургули, яка чи не найдовше працювала в Національній Музеї, згодом в Музеї НТШ. Відомий поет і редактор Богдан Кравців також працював в Національному Музею в 1924-1927 рр.; Ярослава Музикова, мистець і реставратор, яка набула фахового знання реставрації старих ікон від Пещанського.

Також співробітником Музею був відомий літературознавець Євген Ю. Пеленський. Музей почав також своє видавництво, у якому з'явилося багато цінних праць: «Про музеї і музейництво» Свенціцького, «Дерев'яні церкви Галицької України» Лушпинського, «Прикраси рукописів XVI в», «Початки книгопечатання на Землях України» Свенціцького і його ж «Іконопись Галицької України XV-XVI вв.». Раніше вже видано «Каталог старопечатних книг Церковного Музею».

Музей збагачувався також дарами і записами, а не тільки закупамі засновника. Він став уже всенациональною інституцією, і тому, за згодою Митрополита, його перейменовано з церковного на «Національний Музей» і передано українській спільноті 13 грудня 1913 р. На це свято прибули всі наші Владики: Кир Константин Чехович з Перемишля і Кир. Григорій Хомишии зі

Станиславова і численні представники урядів та культурно-освітніх установ. Свято закінчилось співанням національного гімну «Ще не вмерла Україна». Про цей знаменний день у культурному житті галицьких українців писав історик української культури, археолог і мистецтвознавець (помер 1915 р.) Володимир Гребеняк у «Ділі» з 13 грудня 1913 р., такими словами завершуючи свою статтю: «З подивом мусимо стати перед величезною витривалістю Основателя, котрий почавши з малого, зумів консеквентно вести розпочате діло і остаточно з таким успіхом допровадити його до кінця. Віддання музею суспільності мусимо назвати справжнім князівським даром» [6, с. 68].

Митрополит Андрей, засновник Музею, накреслив також широке видавництво під фірмою Музею. У пляні того видавництва мали бути охоплені такі ділянки:

- 1) каталоги стародруків і рукописних книг музейних збірок;
- 2) показники архівних пам'ятників та актів;
- 3) опис ікон;
- 4) історичні матеріали Львівського єпископства;
- 5) історичні матеріали Гуцульщини;

6) показник приватної переписки XVIII віку і доби галицького відродження. Загальна назва видавництва мала бути такою: «Річники Церковного Музею».

Уже в 1908 році видано: «Каталог старопечатних книг Церковного Музею». Це видання відразу зробило Музеєві добре ім'я в мистецько-науковому світі. До співпраці запрошено також Вадима Щербаківського, відомого вченого, дослідника церковного і народного будівництва, згодом професора і ректора УВУ. Широкі кола української суспільності з великим розумінням поставились до нової першої такого роду культурної інституції на західних українських землях. Музей збагачувався не тільки закупамі засновника, а також дарами і записами громадян. Прийшов, отже, час, щоб з Церковного Музею перейменувати його на Національний і передати українській спільноті. Ця передача сталася 13 грудня 1913 року. Музей одержав

збірки проф. Володимира Шухевича, а проф. Іван Пулюй передав свій багатий архів. Для підмоги Музею у Львові заснувалося Товариство охорони української старовини. Для приміщення великих збірок Митрополит ще в 1911 році купив новий будинок проф. Дуніковського при вул. Мохнацького. Коли Кураторія Музею пропонувала назвати Музей іменем його основника, Митрополит у своїй скромності згодився тільки на назву «Національний Музей» [29, с. 184-188].

З архівних матеріалів Національного Музею користали для своїх праць такі українські і чужі вчені: проф. Іван Крип'якевич, д-р Ярослав Гординський, д-р Іван Панькевич, Михайло Возняк, єпископ Йосиф Боцян, професор Варшавського університету д-р В. Антоневіч, проф. І.Гофман з Риму та багато інших, і я сам як початківець наукової праці. Із переходом Музею до нового приміщення в палаті Дуніковського при вул. Мохнацького колишню робітню Стики Митрополит передав малярській школі Олекси Новаківського, з якої вийшла ціла низка талановитих малярів: Л. Перфецький, М. Мороз, С. Гординський, С. Гебус-Баранецька, В. Ласовський,

Доктор Лонгин Цегельський у короткій монографії писав про Митрополита Кир Андрея : «заснування Музею, навіть якщо б нічого іншого Митрополит не зробив, ставило б його в лави найкращих синів України. Очевидно, для української культури Митрополит багато більше вчинив і мав у пляні доконати, якщо б політичні обставини на це дозволили. Однак, коли заокруглюємо декілька думок про початки та розвій Національного Музею у Львові, для нас важливо почути думку самого Кир Андрея про вагу і значення музеїв. Ці думки Слуга Божий висловив у «Літописі Українського Музею за рік 1934»: «Бажаєте від мене статті про вагу й значення музеїв та про труднощі в їх розвитку. Самі без порівняння краще від мене можете представити потребу й вагу музейництва», — пише Митрополит. І далі подає свої думки: «Музей помагає національним мистцям у кожному напрямі — себто не лише малярам, скульпторам, музикам і письменникам, але й ремісникам всякого рода пізнавати свій нарід і освідомляти собі дорогу своєї власної творчости». Кир

Андрей підкреслює, що тільки такий музей може відіграти якусь роллю, що «стоїть на сторожі національної традиції і старанно зберігає все, що в національному житті заслуговує на увагу своїм характером, типом, мистецьким стилем або прямо висловом чи проявом національної думки або національного життя». Не все, що приходить до музею чи до бібліотеки, має свою вартість, тому Митрополит перестерігає, щоб збирати те, що має справжню вартість, щоб тут не було «забагато ревности» [29, с 187].

Український Національний Музей існує далі у Львові під назвою «Львівський Державний Музей Українського Мистецтва».

В1913 році Національний Музей було відкрито для публічного відвідування, він містився в просторих залах спеціального придбаного будинку-пала-цу, де знаходиться й зараз. Відтоді Музей стає широко відомим у Західній Україні та за її межами...». Знову ні слова про те, що це нове приміщення закупив за свої гроші (50 тисяч доларів) Митрополит Шептицький... Треба ще згадати, що для музею дарували свої колекції такі шанувальники народного мистецтва і культури: о. канонік Антін Петрушевич, д-р Олександр Сушко, проф. Володимир Шухевич, маляр Модест Сосенко, Онисифор Крижанівський з Києва, о. Домет Садовський та багато інших.

Із заснуванням Музею у Львові пов'язана також доля багатьох наших видатних мистців. У віллі, придбаній від маляра Стики, де спершу мав бути приміщений Музей, знайшли пристановище деякі мистці. Там мав свою робітню Модест Сосен-ко, а по його передчасній смерті (1920) Осип Курилас. У тій самій віллі мав свої приміщення з малярською школою Олекса Новаківський, якого Митрополит високо цінив. Новаківський, як відомо, виховав цілу низку видатних наших малярів, між якими є такі відомі імена, як Михайло Мороз, що був одним з перших учнів Нова-ківського, школу якого він називав «Українською Академією Мистецтва». Теоретичні предмети там викладали такі визначні учителі, як сам Митрополит (історія мистецтва), д-р Іван Раковський, Іларіон Свенціцький, Осип Курилас та інші. У тій Академії

Мистецтв під проводом Новаківського вчилися ще поет Леонід Перфецький — відомий баталіст, Володимир Гаврилюк, Святослав Гординський — маляр і мистецтвознавець, поет і поліглот, Стефанія Ребус Баранецька, Роман Чорній, Володимир Ла-совський, Мирон Левицький, Антін Малюца і нарешті відомий усім Едвард Козак (ЕКО). Михайло Мороз, який дуже часто перебував у палаті Митрополита і служив до Служби Божої, багато розказує у своїх споминах про Митрополита, які він помістив у збірці документів і споминів «Світильник Істини» [29, с. 302-303].

3.3. Наукова праця митрополита Кир Андрея Шептицького

Професор Олександр Оглоблин у своїх споминах про Кир Андрея подає одну цікаву рису нашого Митрополита, а саме дбання про пошуки наукової правди. Коли хвиля утікачів перед більшовиками принесла до Львова також кількох визначних науковців зі Східної України, Митрополит по розмові з проф. Оглоблином вирішив створити Церковну Археографічну Комісію, яка мала б об'єктивно досліджувати наше минуле, а передовсім церковні справи.

До тої комісії були запрошені як богослови, так і світські вчені з православних і з католиків. До тої комісії у Львові були запрошені такі вчені: архієп. Йосиф Сліпий, д-р Микола Андрусак, проф. Дмитро Дорошенко, проф. Пантелеймон Ковалів, проф. Іван Крип'якевич, проф. Олександр Оглоблин, проф. Наталія Василенко, проф. Іларіон Свенціцький. На жаль, воєнні події перешкодили комісії провести яку-небудь працю, хоча до її диспозиції були великі Архіви та Бібліотека самого Митрополита. Цю Комісію відновив у Німеччині о. Вояковський — тоді Апостольський Візитатор українців- католиків у Німеччині. Комісію поповнили ті вчені, що опинилися на еміграції, і мені тоді випала честь бути секретарем тої Комісії — спершу під головуванням о. д-ра Скрутня, а згодом — проф. д-ра Івана Мірчука, ректора УВУ.

Митрополит Кир Андрей не тільки підпомагав науку на всіх можливих ділянках, але також сам, при своїх величезних обов'язках голови Церкви, писав глибоко філософського і богословського змісту трактати, як-от «Божа Мудрість». Його авторства є «Типікон», або устав Чину св. Теодора Студита. Про цей Типікон і його зміст відомий український учений і політичний діяч проф. Андрій Яковлів написав дуже теплі слова: «Численні артикули, — пише проф. Яковлів, — цього типікону свідчать, що святої пам'яті Владика особливу вагу надавав старовинному Східньому Обрядові, що мав би на його думку значно улегшити Об'єднання наших Церков. В багатьох артикулах вміщено пояснення чистоти й краси східнього обряду та накази дотримувати непорушно усі його частини в церковних Богослужбах». «Поза тими так близькими серцю Великого Митрополита ідеями, його дух підносився до найвищих християнських істин, які Він висловлював з незрівняною силою слова та авторитетом, прямо апостольським» [5, с. 123-124].

Митрополит перекладав з оригінального грецького тексту твори св. Василя Великого. Також майже ціле життя працював над збиранням матеріалів про життя Митр. Йосифа Рутського. У рукописі вже була написана тритомна біографія того визначного митрополита, сучасника Петра Могили, з яким вони планували створення Київського Патріархату. Митрополит Шептицький планував подати на беатифікацію справу митрополита.

Митрополит А. Шептицький був також висококваліфікованим професором. Його лекції з аскетички, які він читав студентам 5-го року навчання на спеціальності богословія, відзначались глибиною думки, і на них завжди було видно печать його святої душі. У привітанні до Ректора Богословської Академії д-ра Йосифа Сліпого з нагоди 10-ліття існування і праці Академії митрополи писав: «Від десяти літ, серед незвичайно важких обставин, Богословська Академія, — писав Митрополит Кир Андрей, — ця одинока вища українська школа, сповняє одно з найважливіших завдань громадянства, себто держить високо прапор науки і знання і передає цей прапор многочисленным верствам української молоді, якій всі обставини

утруднюють, а то й роблять неможливим доступ до осередків наукової праці — університетів...» [1, с. 344].

«Наука і знання — це по християнській вірі і християнській обичайності, найбільша сила народів, це наймогутніша підпора культури, поступу та національної самостійності. Цим заслужила собі Богословська Академія на велике признання не тільки Церкви, але й цілого українського громадянства» [10, с. 70].

Глибоке розуміння науки, праця для неї і ці золоті слова про важливість освіти для народу мають присвічувати і в нашій праці для добра української науки...

Висновки до III розділу

Заснування Богословської академії відіграло значну роль в освіті української молоді. Богословська Академія стала справді високим вогнищем української науки, і поляки шкодували про свій крок і не раз робили заходи, щоб українські богослови верталися до польського університету, як це було за Австрії, але Митрополит не хотів про це й говорити. Академія була вже завеликою цінністю цілого українського народу, щоб можна було її замінювати за якісь там малі концесії в польському університеті.

Заснування Національного музею мало велике значення для українського суспільства в Галичині. Музей збагачувався також дарами і записами, а не тільки закупами засновника. Він став уже всенаціональною інституцією, і тому, за згодою Митрополита, його перейменовано з церковного на «Національний Музей» і передано українській спільноті 13 грудня 1913 р.

РОЗДІЛ IV. Методичний розділ

З метою розуміння вітчизняної історії важливим етапом є оволодіння методологією та знання методів вивчення історії. Правдиве пізнання історії можливе тільки зі справді наукових методологічних позицій. Сучасний освітній процес потребує змін відповідно до компетентностей, які є значимими для представників інформаційного суспільства. Для освіти важливо підготувати особистостей з сучасним, комплексним мисленням, а педагог має змогу сформувати в учнів критично важливі для життя навички та вміння. Відповідний добір методів згідно з метою та змістом навчання, вікових та психологічних особливостей учнів сприяє покращенню їхніх пізнавальних здібностей, розвитку умінь та навичок використовувати отримані знання на практиці, робить учнів готовими до самостійного набуття знань, сприяє формуванню їхнього світогляду.

Вивчення культури українців є способом наукового пізнання українського народу. Знання про культуру сприяють розумінню ідеалів українського народу, а також морально-етичних норм, кладуть основу для патріотизму. Високорозвинена українська культура досить довго перебувала в тіні інших культур. Незважаючи на це, вона продовжила існувати, відроджуватися кожного разу після складних етапів у своїй історії та довела свою беззаперечну цінність для українського суспільства. Вивчення культури в курсі історії України відіграє велику роль у засвоєнні історичних знань учнями, адже це формує національну свідомість. Саме вивченням культури завершується вивчення історії конкретного періоду. Під час таких уроків учні розвивають та поглиблюють розуміння культури як сукупності здобутків суспільства в духовному житті, вміння використовувати отримані історичні знання та практичний досвід. Теми культури в навчальному курсі історії України також мають виховну функцію, насамперед в переломні моменти розвитку суспільства та людини-громадянина: історія показує, що людство в складні часи завжди зверталось до духовності та моралі. Шкільна навчальна

програма під час вивчення культури приділяє значну увагу митрополиту Андрею Шептицькому та його вкладу в розвиток культури.

Вивчення постаті митрополита Андрея Шептицького у загальноосвітніх навчальних закладах є досить важливим елементом у національно-патріотичному вихованні учнів, створенні їхньої чіткої громадянської позиції та морально-етичних цінностей. Зміст і формат уроків, присвячених дослідженню фігури Шептицького, мають представити його різносторонню постать загальноукраїнського масштабу в українській історії для того, щоб подолати стереотипний образ Андрея Шептицького, сформований радянською пропагандою.

Внесок Андрея Шептицького як мецената в культуру був надзвичайним, його підтримка, насамперед фінансове інвестування, стала основою для розвитку української культури того часу на Галичині. У спадок, від батька, який був колекціонером, йому передалася любов до мистецтва. Окрім того, родина забезпечила сину якісну освіту у мистецькій галузі. Його наполеглива праця перш за все була зосереджена на відродженні та поступі української культури, мови та безперечно віри, як невід'ємної частини суспільства. Митрополит доклався до створення великої кількості наукових, богословських, а також історичних праць та досліджень. За його підтримки публікувалися україномовні наукові журнали. У 1905 році у Львові почав своє функціонування церковний музей, будівля якого була куплена за кошти митрополита. Більше того, він продовжив вкладати туди свої кошти, закупаючи на постійній основі нові експонати на виставки; це були різноманітні рукописи, стародруки та предмети, пов'язані з церковною культурою. Спочатку музей існував як приватна фундація, у 1913 році митрополит урочистим актом подарував церковний музей народу України. Сьогодні це Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, фонд якого складає більше 100 000 експонатів, що висвітлюють розвиток українського мистецтва та культури.

Для ефективного вивчення зв'язку культури з Андреем Шептицьким можна використати такі методичні рекомендації. Навчальна програма курсу допоможе вчителю сформулювати структуру, зміст, завдання, цілі, ресурси та методи вивчення явища. У програмі є орієнтовні теми практичних занять,

творчих проєктів, які можуть допомогти вчителю. Вчитель може використовувати творчі підходи до організації навчального процесу, що дає можливість практикувати різні види роботи з учнями. Корисним є використання методів та прийомів критичного мислення, наприклад проведення уроку-бесіди «діалог з класом» або використання методу «дослідник», які активізують пізнавальну діяльність учнів та підвищують їхню мотивацію до володіння матеріалом. Щоб знайти інформацію для аналізу, обговорення та узагальнень учнями, а також для формування проблемних запитань учитель може використовувати такі джерела: «Громадсько-політична, церковна і культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького» [10], «Митрополит А. Шептицький і розвиток національної культури Галичини в міжвоєнний період» [18], «Українські державники: Андрей Шептицький» [48] та інші.

Цікавою для опрацювання на уроці може бути співпраця Андрея Шептицького з митрополитом Іваном Огієнком, які були об'єднані не лише спільною конфесією, але й бажанням безкорисливо служити своїй вірі, а також українському народу і звичайно ж його культурі, науці та мові. Це дало плідний результат і стало поштовхом до українського культурного та національного пробудження. Епістолярна спадщина Івана Огієнка та Андрея Шептицького представлені в фундаментальному двотомнику «Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона)» та у двотомнику «Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899 – 1944. Церква і церковна єдність. За ред. А. Кравчука». Наприклад лист Івана Огієнка до Андрея Шептицького від 3 травня містить інформацію про створення журналу «Рідна мова» та важливість літературної мови, що може бути темою для обговорення на уроці.

Загалом викладання теми культури має опиратися на наукову методологію та використання інноваційних освітніх методик. Вона має включати нові прийоми і методи роботи, щоб учні здобували знання у цікавій формі та з підвищеною мотивацією. Освітній простір є невід'ємною частиною

загального освітнього середовища, яке базується на праці вчителів, що поважають дітей і прагнуть досягти успіху. Це середовище створює умови для розвитку особистості, її здібностей і компетентностей через взаємодію учасників навчального процесу, застосування сучасних педагогічних технологій та постійний професійний розвиток педагогів. Важливою складовою освітнього простору є атмосфера довіри, підтримки і співпраці, що сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання та забезпечує досягнення освітніх цілей.

Говорячи про митрополита Андрея Шептицького, важко оминати тему релігії. Релігія є невід'ємною від культури та самототожності держави, тому релігія є частиною історії. З п'ятого по одинадцятий класи школярі вивчають історію рідної країни, приділяючи увагу також питанням релігії та церкви. Важливим є вивчення розвитку УГКЦ за часів діяльності Андрея Шептицького.

Вчителю потрібно майстерно донести до учнів, що його діяльність мала великий вплив на поступ української церкви. Він одним із перших серед глав духовництва УГКЦ почав вживати народну мову в спілкуванні з людьми, саме під його багаторічним керівництвом Українська Греко-Католицька Церква стала розгалуженою та впливовою інституцією. Вона перетворилася на важливий консолідаційний чинник і духовну опору в боротьбі за державність України. У міжвоєнний період Андрей Шептицький розбудовував Церкву. У 1928 році завдяки митрополиту з'явилася Львівська греко-католицька богословська академія, яка під головуванням отця Йосифа Сліпого мала б стати вищим навчальним закладом — на зразок університетів Західної Європи.

Важливу роль у діяльності митрополита відігравала спроба об'єднання християнських Церков, повернення слов'янського сходу до єдності з Апостольським престолом. Для цього митрополит підтримував контакти з послідовниками унійного руху того часу. У березні 1917-го року Шептицький отримав від Папи Пія Х право на душпастирську діяльність серед

християн-католиків східного обряду. Тоді він організував у Петрограді Синод Російської Католицької Церкви, отець Леонід Федоров був призначений екзархом для католиків візантійського обряду в Росії. Окрім того, Шептицький ініціював Велеградські з'їзди, де обговорювалися теми міжхристиянського порозуміння.

Викладаючи учням цей матеріал, можна використовувати різноманітні методи: круглий стіл “Скарбниця мудрості” як частина інтегрованого уроку, присвяченого життю, а також діяльності митрополита в церковній сфері; метод «мікрофон», під час якого учні висловлюють свої думки з проблемних питань, наприклад намагання митрополита об'єднати церкви; метод «дискусія», наприклад обговорити реформи в УГКЦ, запроваджені митрополитом, засудження ним релігійної політики польської влади тощо. Опираючись в підборі додаткової інформації можна на такі роботи: «Як митрополит А.Шептицький під час II світової війни поширив папську юрисдикцію на увесь слов'янський схід» [6], «Слуга Божий Андрей — благовісник єдності» [20], «Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХст.» [37] та на інші праці. Цікавим для учнів може бути перегляд документального фільму про Андрея Шептицького, наприклад “Андрей Шептицький “Світильник істини”, “Митрополит Андрей Шептицький”, “Спадщина Андрея Шептицького”.

Викладання питання релігії в українській історії може сформувати певний погляд учня на окрему релігійну інституцію. Завдання вчителя – подавати матеріал об'єктивно, спираючись на Закон України про свободу совісті та релігійні організації. Розширення викладання релігійних питань у шкільній програмі з історії України дозволить учням отримати глибше розуміння різних релігійних організацій та культурних особливостей національних меншин. Особливо важливо об'єктивно та ретельно аналізувати стан релігії та церкви в Україні впродовж зазначеного періоду. Викладання релігійної тематики в рамках шкільного курсу історії є складним завданням,

проте воно необхідне для того, щоб учні могли повноцінно досягнути культурний та духовний контекст світу, в якому вони живуть.

Неоднорідність суспільства за ідентифікаційними ознаками викликає необхідність формування на національному рівні двох ключових елементів української ідентичності. Перший елемент включає відчуття індивідуальної належності до української політичної нації та спільноти громадян держави. Другий елемент охоплює відчуття колективної приналежності. Значний вплив на формування ідентичності здійснює освіта. Вказівки і рекомендації для вчителів щодо організації відповідної діяльності мають бути у підручниках з історії, а також у навчальних і методичних посібниках для різних класів.

У курсі історії України, вивчаючи діяльність митрополита Андрея Шептицького, неможливо не згадати його національно-патріотичну роботу. Церква мала на меті виховати молоде покоління, яке не тільки по-християнськи любить ближніх своїх, але й любить Батьківщину, ідентифікує себе як українців. У своїх промовах Андрей Шептицький приділяв особливу увагу патріотизму. Він прагнув заохотити людей до національного державного будівництва. Той факт, що митрополит називав Україну Рідною Хатою свідчить про його глибокий патріотизм. На уроці для детальнішого розкриття цієї проблематики вчитель може провести дискусійний майданчик за твором митрополита “Як будувати рідну хату?” [57]. Учні можуть зробити проекти в парах або групах на тему патріотичної діяльності митрополита, важливо, щоб вони робили власні висновки та давали оцінки. Адже, усвідомлення власної ідентичності, свідомо громадянська позиція виникають тільки тоді, коли учень має можливість вільно виражати свої думки, переконання. Національна ідентичність утворюється, якщо дитина здобуває історичні знання у процесі самостійної роботи з джерелами.

Саме самостійна діяльність дозволяє учню зробити власний вибір щодо приналежності до певної групи. Для цього учень/учениця мають зрозуміти цінності, характерні для цієї групи, і вирішити, чи готові вони їх поважати та дотримуватись.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Про Слугу Божого Митрополита Шептицького вже багато написано і сказано. Його виступи в обороні прав українського народу ще за Австрії — у справі створення гімназії в Станиславові та у справі заснування Українського Університету у Львові — це загальновідомі українській спільноті факти.

Знаним є також виступ Митрополита проти горезвісної «пацифікації» 1930 років, коли хворий Кир Андрей сів у літак, щоб виступити перед головою польської держави маршалом Пілсудським проти варварського побивання українських людей, нищення майна та культурних здобутків нашого села. А в 1938 році постав свого роду одинокий протест проти нищення українських православних церков на Холмщині і Підляшші (у знанім Пастирським листі з 2-го серпня 1938 р.). Це був не тільки протест проти порушення найелементарнішого права православного населення мати свій дім молитви, а також просто проти нищення пам'яток української культури, нищення українських архітектурних пам'яток та пам'яток нашого церковного мистецтва.

Митрополит був оборонцем не тільки свого народу, а також усіх покривджених. Коли в 1918 році українська влада притримала деяких польських священиків, ворожо наставлених до неї, Кир Андрей просив наш уряд звільнити тих священиків, бо польські вірні потребували духовної обслуги. Андрей Шептицький у часі німецької окупації протестував проти нищення єврейського безборонного населення в листі до шефа гестапо Гімлера. Цього листа показував д-рові Паньківському шеф гестапо Кольф у Львові.

Це тільки кілька речень для загальної характеристики великого Мужа нашої новітньої історії, що вже за життя придбав собі почесне звання духового Батька Народу та українського Мойсея.

Постать митрополита Андрея Шептицького є важливим інструментом для формування громадянської та культурної компетентностей в учнів під час освітнього процесу на уроках історії в ЗЗСО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Джерела та документи

1. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали (1899 – 1944). – Т. II: Церква і суспільне питання. Кн. 1: Пастирське вчення і служіння. – Львів: Місіонер, 1999. – 570 с
2. Митрополит А.Шептицький. Життя і діяльність. Церква і Церковна єдність. Документи і матеріали.(1899-1944рр.)-т.1.-Львів: Свічадо, 1995.- 524
3. Митрополит Андрей Шептицький: документи і матеріали, 1941–1944 / науч. ред. А. Кравчук. – К. : Дух і літера, 2003. – 313 с.
4. Митрополит Андрей Шептицький: матеріали та документи (1865–1944 рр.) / Я.Ю.Заборовський (ред.). – 2 вид., доп. – Л.: Фірма “Олір”, 1995. – 176 с.

Монографії та статті

5. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Видавниче Товариство “Вернигора”. Мюнхен, 1947. - 151 с.
6. Басараб В. Дві постаті з історії української церкви: Андрей Шептицький і Августин Волошин [Текст] : [коплкс. наук.-попул. дослідж.] / Володимир Басараб, Микола Вегеш ; ДВНЗ "Ужгород. нац. ун-т", Ф-т суспіл. наук, Каф. політології. - Ужгород : Говерла, 2011. - 210 с.
- 7 . Батій Я.О. Андрей Шептицький. Харків: Фоліо, 2016. – 120 с.
8. Бериславський М.«З історії Української -Греко Католицької Церкви»- Книга 2- Львів, 1992.- 31с.
9. Бистрицька Е. В. Юрисдикційні повноваження митрополита А.Шептицького в Росії в контексті уніоністичних проектів та російсько-ватиканських відносин поч. ХХ ст. / Е. В. Бистрицька // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу : історія і сучасність : сер. наук. зб. / за заг. редакцією П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. – К., 2009. – № 3. – С. 207–217.

10. Бліхар В. Християнські принципи розвитку суспільного життя у творчій спадщині Андрея Шептицького / В. Бліхар // Мандрівець. – 2007. № 1. – С. 69–73.
11. Вегеш М. та ін. Громадсько-політична, церковна і культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького. Ужгород, 1998. – 149 с.
12. Великий А. Г. З літопису християнської України. – Т. IX : XX ст. / А. Г. Великий. – Рим : Видавництво оо. Василін, 1977. – 304 с.
13. Великочий В. Українська історіографія про життєдіяльність митрополита Андрея Шептицького за доби визвольних змагань 1914–1919 рр. / В. Великочий // Схід: аналітико-інформаційний журнал. – 2008. – № 5. – С. 95–102.
14. Волошин Л. Княжий дарунок великого мецената. Митрополит Андрей Шептицький у житті і творчості Олекси Новаківського / Любов Волошин. – Львів: Свічадо, 2001. – 200 с.
15. Волошин Л. Митрополит Андрей Шептицький – опікун і меценат українського мистецтва / Любов Волошин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.christusimperat.org/uk/node/22593>
16. Гайковський М. Сучасне і майбутнє України: думки і візії. Митрополита Андрея Шептицького / М. Гайковський // *Кивська. Церква*. – 2000. - № 1.- С. 43–46
17. Гентош Л. Постать митрополита Шептицького в українських та польських наукових виданих останнього десятиріччя / Л. Гентош // *Україна модерна*. – К. – Львів, 2003. – Ч. 3. – С. 179–210.
18. Гель І. Митрополит Андрій Шептицький і українська національна ідея // *Літературна Україна*. – 1996. – 8 лютого.
19. Гнот С. Митрополит А. Шептицький і розвиток національної культури Галичини в міжвоєнний період / С. Гнот // *Історія релігій в Україні : праці XII міжнар. наук. конф. (Львів, 20–24 травня 2002 року)*. – Кн. 1. – Львів : Логос, 2002. – С. 113–117.

20. Грень Є. Велет духа жорстокої доби : [про митрополита А. Шептицького] / Є. Грень // Місіонар. – 2004. – № 11. – С. 27–29.
21. Дем'янчук Ю. Митрополит Андрей Шептицький та комуністична ідеологія : [погляд А. Шептицького на приватну власність і свободу людини] / Ю. Дем'янчук // Українське слово. – 2011. – 30 лист.- 6 груд. (№ 48). – С. 10.
22. Жук С. Чистий серцем. Пам'яті митрополита Андрея Шептицького / С. Жук // Нова зоря. – 2010. – 17 верес. (№ 18). – С. 11.
23. Заборовський Я. Митрополит Андрей Шептицький: нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865 – 1944рр.) – Івано-Франківськ, 1995. – 64 с.
24. Островерха М. Великий Василянин Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький ЧСВВ: нарис – Нью-Йорк. 1960. – 48 с.
25. Каменський П. Митрополит Андрей Шептицький і суспільно-політичні рухи в Галичині на початку ХХ століття . Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 56. – С. 21–26.
26. Кравченко О. Хроніка життя і діяльності митрополита Шептицького // Патріархат. За єдність церкви і народу / Кравченко О. – 1990. – Ч 6. – С. 20
27. Красівський О. За українську державу і церкву. Громадська і суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького в 1918 - 1923 рр. – Львів, 1996. – 84 с.
28. Лаба В. Митрополит Андрій Шептицький. Його життя і заслуги / Лаба В. – Львів : Свічадо, 1990. – 62 с.
29. Ленчик Василь. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий / Наукове товариство ім. Шевченка / Анна Ленчик-Павлічко (ред.). – Л. : Свічадо, 2001. – 608 с.
30. Марчук В.В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХст. Прикарпатський університет імені Василя Стефаника.- Івано-Франківськ: Плай, 2004.- 464 с.

31. Мелень П. «Блажен той муж...» Життєвий шлях митрополита Андрея Шептицького. Львів.:Манускрипт- Львів. 2015. – 196 с.
32. Пилипів І. В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.) : моногр. / І. В. Пилипів. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2011.
33. Титко М. В колі Андрія Шептицького. Українське культурне відродження за часів меценатства митрополита / Микола Титко // Історичні студії. Волинський національний університет ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2012. – С. 2432.
34. Чорновол І. Митрополит Андрей Шептицький у спогадах Олександра Барвінського. Київська церква. – 2001. – № 2–3. – С. 287–293
35. Цегельський Л. Митрополит Андрій Шептицький / Цегельський Л. – Львів : Місіонер, 1995. – 77 с.
36. Щербяк О. Просвітительська діяльність митрополита Андрея Шептицького. Українська наука: минуле, сучасне та майбутнє. 2013. № 18. Ч.1. С. 264-270.

ДОДАТОК А

ГРАФ ІВАН ШЕПТИЦЬКИЙ
(1.10.1836-13.11.1912)

ГРАФИНЯ СОФІЯ
ФРЕДРО-ШЕПТИЦЬКА
(21.05.1837-14.04.1904)

Софія Федорівна Шептицька

Public domain

ДОДАТОК Б

Андрей Шептицький (другий зліва) після складання довічних монаших обітів.

ДОДАТОК В

Митрополит Галицький Андрей Шептицький

ДОДАТОК Г

Митрополит Шептицький заснував Богословське наукове товариство (1923р), яке видавало науковий часопис «Богословіє» та «Праці Богословського наукового товариства».

ДОДАТОК Д

Діти відвідують митрополита Андрія Шептицького.

ДОДАТОК Е

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок

Дата

9 клас

Тема: **«Вплив греко-католицької церкви на формування національної**

свідомості західноукраїнських теренів»

Навчальна:

- сформувати в учнів уявлення про греко-католицьку церкву як важливий фактор формування національної свідомості населення західноукраїнських теренів; *інформаційна*
- з'ясувати значення діяльності Андрея Шептицького у національно-визвольному русі в Україні; *інформаційно-логічна.*

розвивальна:

- розвивати в учнів навички роботи з джерелами інформації та їх основі робити певні висновки про історичні факти і події; *інформаційно-логічна*
- розвивати творчі здібності учнів; *просторова*
- розвивати мовленнєву компетентність(на основі усних відповідей); */ мовленнєва*
- розвивати увагу, мислення, пам'ять, вміння аналізувати та робити висновки; */ логічна*

виховна:

- формувати вміння працювати в колективі; */ соціальна*
- формувати вміння працювати з історичними джерелами/ *інформаційно-логічна*
- виховувати в учнів почуття любові до Батьківщини (на прикладі діяльності А.Шептицького). */аксіологічна*

Тип уроку: практичне заняття.

Обладнання:

- підручник, портрет Андрея Шептицького, роздавальні картки з уривком історичного джерела та документа.

Основні дати:

архієрейське служіння митрополита Андрея Шептицького

Основні історичні постаті: митрополит Андрей Шептицький.

План уроку

1. Передумови перетворення греко-католицької церкви в основну силу українського національного руху .
2. Боротьба УГКЦ проти полонізації.
3. Характеристика постаті історичного діяча. Андрей Шептицький.

ХІД УРОКУ

Доз а часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітк и
1хв	I.Органі заційни й	Взаємне привітання. Перевірка готовності до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою цікавої роботи, нових знань та відкриттів. Учні об'єднуються у малі групи, яким будуть запропоновані завдання.		
4хв	II. Перевір ка домашн ього завданн я		Запитання. Чому сприяло проведення Народних віч? Що сприяло становленню українців як свідомої соціально активної національної спільноти? Як ставились політичні партії до	<i>Інформа ційна логічна мовленнє ва</i>

			участі церкви в національному житті? У чому проявилася меценатська та культурно-просвітня діяльність А. Шептицького?	
2хв	III. Мотиваційний	«Греко-католицька церква у ХХ століття вступила з вагомими досягненнями, завдяки яким «вона та її вірні засвідчили готовність включитися у визвольні змагання» не лише за національно-культурні права, а й за державну незалежність і соборність України» маємо з'ясувати, яке місце посідає греко-католицька церква в українському національному русі – <u>проблемне питання.</u>		інформаційна
2хв	IV.Актуалізаційний етап		Вправа «Тихо, екзамен!» Який напрямок у національному русі утвердився на зламі	Інформаційна логічна

			XIX-XX ст.? Яка форма боротьби стала одним з головних засобів тиску українців на владу?	
20хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	Передумови перетворення греко-католицької церкви в основну силу українського національного руху. Важливою передумовою, що привела до зміни суспільної ролі греко-католицької церкви в Галичині, стала просвітницька політика Габсбургів. Греко-католицька церква здобула визнання й підтримку австрійського уряду, яка проявлялася у формальному зрівнянні у правах з римо-католиками, удоступненні загальної та богословської освіти (зокрема й рідною мовою), забезпеченні мінімального матеріального добробуту. Всі ці зміни в умовах австрійського просвіченого абсолютизму призвели до	Метод “Мозковий штурм”. Що привело до зміни суспільної ролі УГКЦ? 2. Уряд якої країни підтримав УГКЦ та в чому ця підтримка проявлялася? 3. Чому національний провід перейшов до рук духовенства?	<i>Інформаційна просторова логічна мовлення</i>

тісної інтегрованості греко-католицької церкви у державно-політичні структури імперії Габсбургів.

Під впливом ідей «слов'янського відродження» народів Габсбурзької монархії та особливо польського національного руху і пробудження національно-культурного життя у Наддніпрянській Україні, частина нижчого духовенства греко-католицької церкви звернула свої погляди до власного простолюду. Брак світської інтелігенції зумовив те, що національний провід перейшов до рук духовенства, яке і було первісним чинником нашого національного відродження.

2. Боротьба УГКЦ проти полонізації.

Своєю подвижницькою працею серед народу:

	поширенням освіти і культури, заснуванням читалень, пропагандою тверезості й створенням різних господарських і фінансових об'єднань, священики власноручно дійшли до засад, на яких ґрунтувалася ця провідна роль церкви, і підштовхнули галицьке суспільство до вироблення нових політичних ідей та формування нових національно-політичних структур. Документ Український історик Петро Дорошенко про значення Української греко-католицької церкви (УГКЦ): «УГКЦ зробилася головним оборонцем української народності проти полонізації. Це вона врятувала Галичину від національної смерті. Вона зробилася батьківською вірою, і народ кріпко до неї прив'язався... З кругів греко-католицького духовенства вийшло національне відродження Галицької України... церква стала тут за останні часи справжньою національною церквою західного українства. Вона виявила національну творчість, більшу ніж на цій самій території виявила Православна церква». Характеристика постаті історичного діяча. Андрей Шептицький «Перед греко-католицькою церквою постала необхідність оновлення, чи радше, віднайдення властивого їй як духовній інституції місця у суспільному житті. Це	Робота з історичним джерелом. Метод “Коло думок”. 1. Які події спричинили полонізацію західноукраїнських теренів? 2. Які факти підтверджують боротьбу греко-католицької церкви проти полонізації?	<i>інформаційна логічна мовленнєва</i>
--	---	---	---

	важливе завдання стало основним змістом архієрейського служіння митрополита Андрея Шептицького (1901-1944). Наполеглива душпастирська праця, турбота про освіту і культуру, захист національних і соціальних прав народу зробили Шептицького беззаперечним провідником і моральним авторитетом української спільноти, а саму церкву – широко розгалуженою та впливовою інституцією Галичини, яка хоч і втратила свою функцію головного індикатора національної ідентичності, все ж була важливим консолідаційним чинником і духовною опорою у змаганнях за українську державність».	Робота з документом. Метод «акваріум». Запитання: Як А.Шептицький міг власним прикладом пробуджувати в українців національну свідомість?	<i>інформаційна логічна</i>
--	---	---	------------------------------------

3хв	VI. Система тизація знань		Дидактична гра “Три речення”. Передайте зміст кожного з пунктів плану уроку трьома простими реченнями.	<i>Логічна інформа ційна</i>
2хв	VII. Висновк и	Отже, вплив греко- католицької церкви на формування національно- свідомих українців був значним. Так само і діяльність митрополита Андрея Шептицького в сферах церковного, культурного та суспільно-політичного життя дала свої результати.		<i>інформа ційна</i>
1хв	VIII. Домашн є завданн я		1. Опрацювати параграф 42. П е р	

